

A VIRÁGZÁS KORA

1926–1930.

Szervezkedési elvek.

A kisebbségi élet kialakulására nagy befolyással voltak a külpolitika tényei. A győztes nagyhatalmak esztendőkre elnyomtak minden európai elégedetlenséget. Soha többé háború! — dobták be e jelszavat a jogtipró nagy osztozkodás után és kétségtelenül úgy festett, hogy a lefegyverzett elégedetlenkedők beláthatatlan ideig még csak mukkanni sem fognak. Magyarországot a kis-ántánt acélgyűrűje vette körül. Az ország elalélt, megcsonkított állapotban csak önmaga rendbeszedésére gondolhatott. Az utódállamok kisebbségei a nyugati demokrácia papirelveibe kapaszkodtak, hogy majd ez új és divatos szólamok a békés együttműködés ellentéteket lecsiszoló hatása alatt egy szép napon valóra válnak. Majd egyszer mégis megváltozik a rossz világ — gondoltuk magunkban —, talán a kölcsönös felismerés vezet jobb belátásra, vagy ha minden kötél szakad, új háború lesz és akkor visszaszerezük azt, amit elvesztettünk. Minden gondolatunkkal a távoli jövőnek akartunk élni; most már nem ködevők módjára, de a jelen követelményeinek tudomásulvételével.

Az alkalmazkodásnak a formája más volt a politikai síkon és más a szellemi síkon, noha e kettő surolta egymást, hiszen a politika maga is értelmiségi funkció, „szellemi“ megnyilatkozás, csak más az anyaga, mint az individuális alkotómunkának. Magának az erdélyi szellemi életnek alig volt utánpótlása a multból. A régi írók, professzorok, lapvezérek részint repatriáltak, részint idejüket multák, kivénültek. Pennaforgató ember a békebeli időkből csak mutatóba maradt, az ujságíró pedig olyan mint a színész: minél vénecskébb, annál kevésbé használható. *A hőskor szellemi életének egyik döntő jelentőségű ténye volt, hogy az alkotás terére teljes vértetében egyedül a frontnemzedék lépett.*

A szellemi életnek így meg volt a „korszerű“ garnitúrája, a politikai életnek nem volt meg. Az akkori magyar felfogás szerint a fiatalság bűn a politikában és ha végignézünk a hőskor politikusain, egyetlen vezető politikus sincs negyven éven alul, viszont egyetlen vezető írói egyéniség sincs negyven éven

felül. (Benedek Elek, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós túl voltak ugyan a negyvenen, de ők viszont az anyaországból jöttek át, óriási presztizst hozva magukkal. Egyébként is nyilvánvaló nagy rátermettségük tiszteletet parancsolt a fiatalok előtt.)

A magyar politizálás természetrajzához tartozott, hogy csak annak volt joga politizálni, akinek megfelelő tekintélye volt. (Ez az elv különben a „vezérlet“ mértékadásánál az irodalmi élet területére is beszivárgott.) Öreg hiba volt, hogy nálunk a „tekintély“ a születés alapján szerezte a jogcímet, kivívó ellentétéként az utódállamok politikai szemléletének, amelyek például az arisztokrácia térhódításában a maradiság csökevényeit látták. És végül könnyelműséget követett el a kisebbségi magyar politika — és ez később meg is bosszulta magát — abban a vonatkozásban is, hogy vezetőink elmulasztottak politikai utánpótlásról gondoskodni. Ellenben az irodalmi életben mi sem volt természetesebb, mint növelni a pennaforogatók számát és serkenteni alkotásra a fiatalokat.

Olyan gondolatsor ez, amelyen voltaképpen többet kellene tünődnünk, hiszen a kisebbségi szellemi háztartást meghatározó elvi kérdések közé tartozik. Vezetni a népet csak ott lehet, ahol a vezérnek tekintélye van. Azoknak nagyrésze, akik a politikai fórumon ágáltak, nem tudtak közvetlen kapcsolatot találni magával a dolgozó néppel, légüres térben vezérkedtek. Talán nem is az volt a baj, hogy valaki egy szép napon ott termelt az élen és azt mondta: én a magyarság összességét jelképezem; hanem hogy azután sem tett kísérletet felülről lefelé odáig lehatni, hogy ennek az országrésznek szegény vagy gazdag, falusi vagy városi magyarjai *valamennyien* egy működő politikai szervezet aktív tagjai legyenek és őt vezérként elismerjék. Azokat a politikusokat, akik a közjogi változás utáni években szerepeltek, még az értelmiséghez tartozó rétegek sem ismerték eléggé. A tekintély megszerzésének egyik eredmény mulasztását ott is keresnünk kell, hogy maguk a kisebbségi politika tisztjei sem tudtak megegyezni: tulajdonképpen kit is ültessenek a pajzsra. Kolozsváron mint pártelnök Jósika Samú vagy Ugron István székeltek, de odahaza, szűkebb patriájukban Gyárfás Elemér, Bernády György, stb. irányították a közvéleményt, semmi esetre sem azzal a magától értetődő alárendeltséggel, amelyet a központi vezérlet joggal igényelhetett volna. A vezető politikai csoportnak hiányzott a központi sajtója is. A nagynehezen létrehozott Magyar Párt mellett egyedül Szele Béla lapja, a Brassói Lapok kardoskodott, indokolatlanul mérges és gyanakodó fegyverekkel.

Erdélyben soha senki nem vonta kétségbe a tekintély elvének szükségszerű érvényesülését. Nagyon bölcsen írta Krenner Miklós a kisebbségi élet axiomájaként Jakabffy Elemér lapjában, hogy „*mesterségesen* kell felnagyolni egyik-másik

vezető figurát, csak azért, hogy tekintélye legyen befelé és a románoknak is imponáljon kifelé.“ A tekintély elvének érvényesülését az irodalmi életben is mindvégig szükségeltük és ez szerencsére formát is talált Kuncz Aladárnak személyében.

Le nem tagadható ellentét volt a szellemi élet és a politikai élet irányítói között a népvezérlés *mikéntjének* kérdésében is. Szabadelvűnek kellett lennünk, — a maga módja szerint az egész világ az volt körülöttünk. Krenner Miklós szerint az erdélyi magyar kisebbségnek már azért is demokratának kell lennie, mert ott, ahol nincs elit, politikai sikereket csak a nép minél szélesebb megmozdításával lehet elérni. A mi kisebbségi politikánk sokáig arisztokratikus vonású volt, nem rokonszenvezett az alulról felfelé való szervezkedésnek a gondolatával, talán mert intő példát látott az októberi forradalomban felszabadított nép demagógikus kísérletezéseiben. Az erdélyi írók és ujságírók, akiknél éppen alkotó munkáik természeténél fogva indokoltabb lett volna az *odi profanum vulgus et arceo* jelszava, a kisebbségi élet egész tartama alatt egyre erőteljesebb népies politikát követeltek.

Végül — a politikusok egy kicsit azt hitték, hogy az erdélyi magyarság sorsa Bukarestben dől el és amikor az aktivitásuk létjogosultságát ők is felismerték, minden politikai erőt a parlamenti választásokra összpontosítottak. Az írók ellenben makacsul vallották, hogy az erdélyi magyarság sorsa a *belső* megszervezésen nyugszik; minél inkább össze kell fogunk és minél élőbbé kell tennünk a magyar társadalom szervezetét. Az egyes magyar intézmények elvégezték rendeltetésükből folyó munkájukat, — az egyházak példásan, a bankok kevésbé emelkedett szellemben, — de az igazi megszervezés tudata elmosódott. Összefoglalva: *az egészséges kiválasztódás viszonylagosan egyedül a szellemi életben volt meg*, a szellemi életben minden író a fedélzetre került, még azok a dilettánsok is, akiket később „trianoni népfelkelőknek“ nevezünk, az alkotó munkaterülete kiszélesedett, ellenben a politikában egyik kéz lefogta a másikat, egy sereg tehetséges politikus elme a parlagon maradt, néhány, akár államférfiúi képességekkel is megáldott magyar elkedvetlenedve visszavonult és ösztönzés, megfelelő munkaterület-kijelölés híján a cselekvőleg résztvevő politikusok száma is észrevehetően összezsugorodott.

A hőskor egyébként nekipezsdülő életének visszas jelenése volt, hogy nemcsak az írók és politikusok között voltak elvi ellentétek, de az erdélyi magyarság politikai berkeiben is csunya személyi cselszövések történtek * és az egység — a ro-

* Gyárfás Elemér egyik 1924. évi magánleveléből idézem e sorokat: „önnek azonban mégis teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy keresnek s nem találnak, várnak s nemi látnak jönni. De higgye el édes jó

mán úrak nagy gaudiumára — nem tudott kialakulni. A politikai élet zürzavarossága ellenséges táborokba kergette nemcsak a politikával foglalkozó értelmiségeket, de az írókat is. A szembeálló felek nem ismerték és nem is akarták ismerni egymást. Miután az egyes lapok rivalizáltak egymással, ez esztelen rivalizálásba és egymás ellen való hadakozásba belerángatták a jámbor költőket is. Félreértések támadtak közöttük, elhúzódtak egymástól, noha lelkük mélyén érezték, hogy nekik szorosan egymás mellett van a helyük és a napi politika csetepátéi helyett egy olyan általános politikai gondolkodást kell hirdetniük, amely kisebbségi hitelv számba megy és amely össze tudja egyeztetni a magyarság és az emberiség szempontjait. Az írók fájdalmasan vették észre, hogy már ott tartunk, hogy egy Paál Árpádot milliós összegek elsikkasztásával gyanúsítanak meg és egy Benedek Eleket Dicsőszentmártonban hazáruólóként kezelnek. Már akkor sok sár csöppent jóhiszemű magyar írókra, akik a bírálat jogán kimondták a véleményeiket. Később ez az agyarkodás még lármásabb és még visszataszítóbb. Egyetlen mentőkörülmeny, hogy a kisebbségi lélek még mindig fel volt zaklatva, az idegek összetépve. Ugy éreztük magunkat, mint egy fogolytáborban, ahonnan nem lehet kitörni, ahol egymás mellé vagyunk zsufolva és ahol nem vonulhatunk el egymás elől, de folytonosan marakodnunk kell egymással.

Egységes írói arcvonal felé.

VALÓSZINŰ, hogy a nagy összeomlások közepette is szerzetstét csirázott Erdélyben az egységes írói arcvonal kialakításának a gondolata. Anélkül, hogy a vidékkel kapcsolatot kerestünk volna, éreztük, hogy éppen nekünk íróknak kell megmutatnunk a politikusok számára: létezik egy magasabbrendű összefogás. A szellem bajnokai, ha még annyira el is választják őket egymástól a társadalmi szemléleti különbségek, találkoznak a közös hivatástudatban: szolgálni az erdélyi magyar népet, és a szép eszményét, művészi hitvallásuk szerint.

Az írói összefogásra jó példát mutatott a kisebbségi újságíró szervezet, amely a legkülönbözőbb pártállású lapok munkatársait egyesítette és megvalósította közöttük a kollegialitás szellemét. Miért ne lehetne összefogni az írókat is?

úram, nem azért nem látnak önök engem, mert én nem jövök, nem jelentkezem. Én jövök, itt vagyok, sőt kiabálok és dörömbölök, hogy észrevegyenek, meglássanak. Másutt van a baj: hiányzik a **pódium**, s hiányzik a **reflektor**. Ez már a mi kisebbségi sorsunk. Hogy meglássák az emberek, hogy észrevegyék és tudomásul vegyék, ahhoz pódium kell, amely őt kiemeli a többi közül és reflektor, amely megvilágítja. Nekünk azonban csak **sülyesztőink** vannak és **sötétség-csinálóink**.”

Walter Gyula*, az ujságíró szervezet akkori főtitkára, megkísérelte, hogy az ujságíró szervezeten belül írói alosztályt létesítsen. Nagyban levelezett az írókkal, de a szervezkedés megakadt. Hogy miért, nem tudjuk.

Én akkortájt semmit sem hallottam Walter Gyula szervező kísérletéről. Az írói tömörítés gondolatát a magam kedvenc ötletének tekintettem és azt hiszem, Walter Gyula kísérletét meg is előztem, amikor 1922-ben levélben fordultam tízenkilenc író társamhoz, hogy válaszolják meg nekem: lehetséges-e a napi politika fölött álló szellemi együttest létrehozni és ha igen, mi az első teendő?

Ez lett volna az az bizonyos „*huszak céhje*“. Az idevonatkozó levelezésem nagy része idők folyamán elkallódott. De négy levelet, *Tabéry Géza*, *Szombati Szabó István*, *Áprily Lajos*, *Tompa László* válaszait megtaláltam. Tabéry Géza többek között ezeket írja:

„Nagyon okos, életrevaló dolognak tartom az író-céh ötletét és a leveledben közölt husz név is konvenial nagy általánosságban. Ilyen összetételben ez a névsor, ha nem is jelent abszolút nivót, legalább a kimondott dilettantizmus héját hámozza le egy olyan csoportosulásról, amelyhez számbelileg fogható igazán hivatottakból amúgy is fölös erőfeszítés lenne összenyögdcisélni székrekedéses erdélyi viszonylataink közepette. Ismétlem tehát, nekem a névsor konvenial. Pálffy néval még nem beszéltem, de neki is konvenialni fog. *Legfeljebb azt kérdezné meg, hogy Csermely Gyula miért nincs benne* s ezen

* WALTER, Gyula (szül. 1892.) már a háború előtt ujságíró és irodalmi lapok munkatársa. 1921—25 között a Pásztortűz szerkesztésében jelentékeny részt vállal. 1925-ben a Kisebbségi Ujságíró Szervezet főtitkára és az is maradt mintegy tíz éven keresztül. Már ezt megelőzőleg az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára, de a társaság ügyeinek intézésében jórészt ettől az időtől kezdve tevékenykedik behatóbban. Jelenleg az Emkle titkára. Mint költő, néhány szép verseskötettel gazdagította az erdélyi irodalmat.

** CSERMELY Gyuláról, akinek regényei igen népszerűek voltak a magyar könyvpiacra, csak a beavatottak tudták, hogy hosszú éveken keresztül Erdélyben élt, kisebbségi sorsban. Csermely Nagyváradon hivatalnokoskodott. Visszahuzódó szelid egyéniség volt, semmiféle irodalmi mozgalomban nem vett részt. Volt hozzá hasonló néhány kellemes elbeszélőnk, akiket Erdélyben nem igen vettek észre és nem is méltányoltak eléggé. Ezek az írók jórészt vidéken kallódtak. Nagybányán **Kertész Mihály**, Csíkszeredán **W. Földes Annie**, Gyergyószentmiklóson a mozgalmas életű **Színi Lajos**, valamelyik Isten háta mögötti faluban az ízes **Donáth László**, Máramaroszigeten **Krúzselyi Erzsike**, Déván **Serestély Béla**, Aradon az ősz **Dálnoki Nagy Lajos** és ugyancsak az aradi korán elkallódó **Fáskerty Tibor**, Csíksomlyón **Földes Zoltán**, Kolozsváron **Gara Ákos**, **Szabó Imre**, Marosvásárhelyen **Kabdebó Erna**, stb. Nem is beszélünk a vidéken rostokoló Szabó Andrásokról, Bakóczy Károlyokról, tudósokról, kritikusokról, műfordítókról, akik éppen azért nem tudtak előtérbe kerülni, mert a kisebbségi életviszonyok nem biztosítottak szá-

a bornirt kérdésen hajbakapnánk s végül mégis csak enyém lenne az utolsó szó, hogy Csermely fölösleges.

Azt hiszem, célravezető volna az írói szabad szervezet megalakításához, *ha adott jelre, mondjuk májusban, júniusban valahol összejönnénk mind a husz írók testületileg.* Megbeszél-nénk egy programot, legalább egy évre szólót, s valami közös platform-félének elfogadásával is lehetne kísérletezni, amit az ember kiáltvány formájában közölne az olvasó néppel. Mindenestre, ha meg lesz az alakulás, igen méltóságteljesen kell hangadó szerepünket kifelé játszani, jó reklámokkal, etc. Nekem hirtelen csak egy tanácsom, ötletem volna a céh működésére vonatkozólag. Ez pedig abban áll, hogy minden városban, ahol a céh tagjai élnek, esetleg olyan kisebb helyeken, amelyek a felsorolt városok szellemi rajonjához tartoznak: *közösen kidolgozott haditerv szerint, évente négy író-estét szervezne az ember.* Ugy kellene beosztani ezt a négy estét, hogy azok közül egyen-egyen a céhnek nem több, mint öt tagja szerepelne és így egy estély mindenkire és minden városban esnék. Hogy pedig az egyszer már fölkerelkedett író turnészerűleg végezhesen az összes városokkal, azt éppen a közösen kidolgozott program szigorú betartásával lehetne csak garantálni. Szemléltetőleg: Áprily, Endre, Berde, Benedek, Bárd elindulnának novemberben és szerepelnének elsején nálatok, negyedikén nálunk, nyolcadikán Aradon, majd Brassóban, stb, úgy, hogy két-három hét alatt végezhetnének s emellett, ha az ügyszó méltó szolidaritás mindenkiben megvan, szép pénzt kereshetnek.“

Tabéry e levelében még kifejti másik ötletét is. Évente adjon ki a Huszak Céhe impozáns almanachot. Végül ajánlja, hogy az írók ankétokon jegecesítsék ki céljaikat.

Szombati Szabó István, az akkoriban Lugoson élő papköltő többek között ezeket írja: „A céh alakítás ügyében teljesen egy nézetem vagyok önökkel. Nemcsak szép és jó, de mindenek felett szükséges dolognak is tartom ezt a tömörülést, vagy mondjuk: szervezkedést, úgy az erkölcsi, mint az anyagi érdekek védelme és irodalmi közvélemény kiformálása és irányítása szempontjából is. Csak egy aggaszt, hogy az elvirágoztak és a most bimbósodók tele fogják kiabálni Erdélyt, hogy a „destruktív úrak“ írói akadémiát, Olimposzt csináltak maguknak. Hiszen látjuk, hogy az irigykedés és a féltékenység, meg a megbántott hiúság és érzékenység mily nagy elkeseredéssel

mukra elég játékteret, de akik neveit mind meg kell örökíteni annak a nagyvonalú erdélyi irodalomtörténeti kézikönyvnek, amely a filológus pontosságával számbavesz minden Erdélyben megjelent könyvet és szellemi értéket. Bizonyára Jancsó Elemér készül, közel ezer oldalas erdélyi irodalomtörténete pótolni fogja az én mulasztásomat.

toborozza ellenünk az irtóháborút s hogy gyújtogatja fel fe-
jünk felett a közvéleményt.“

„Ez azonban a terv mielőbbi keresztülvitelének akadályául
semmiesetre sem szolgálhat. Csak még egyet szeretnék becses
figyelmébe ajánlani. *Reményiket okvetlenül meg kellene nyerni.*
Nem csupán azért, mert ezzel a legdühödtőbb ellenségeink szája
tömődnek be, s egy csomó furkósbót válna gazdátlaná és erőt-
lenné, hanem azért is, mert mindentől függetlenül, világnézeti
differenciákat is beleszámítva, őt ez nézetem szerint joggal és
feltétlenül megilleti. S szeretném remélni, hogy ezzel az írók
között dühöngő ádázkodás is békekötéshez jutna.“

„*Aztán az öreg Szabolcska Mihályt valahogy megnyerni
még.* Halványuló glóriáját ne bántsuk, ő mégis csak nagy és
glóriás ember, ha elvirágzott is és neki a magyar közvélemény-
ben még mindig irányító tekintélye van. Talán a drága Bene-
dek Elekkel együtt dísztagnak, seniornak, vagy ilyen deko-
rumra megválasztani. Ők ketten azt hiszem megférkőznének
így egymás kedvéért közöttünk, fiatalok között. Szabolcska
ugyan engesztelhetetlenül gyűlöl bennünket, de betegesen hiú
és érzékeny és talán éppen erről az oldaláról kellene hozzá kö-
zeledni. Csakhogy ezt talán legjobb volna, ha nem mi, gyűlölt
fiatalok, hanem az öreg Benedek Elek próbálná meg. Ha ez a
kettő sikerülne: bátran lehetne felvonni a vitorlákat...“

Néhány sor *Áprily* Lajos leveléből:

„Politikai (s mi több, irodalmi politikai) sovinizmustól
mentes minden természetes tömörülésnek lelkes hive vagyok,
s ezért köszönöm, hogy az alapítás husz első résztvevője között
a tervezet az én nevemet is szerepelteti. Mindenesetre több
mozgató erő s az irodalmi dogmatizmusba fulladás kisebb ve-
szedelmét jelentené egy ilyen alakulás, mint az Erdélyi Iro-
dalmi Társasággal kapcsolatban felmerült erdélyi „akadémiai“
terv. Minthogy azonban a mai irodalmi viszonyok a kevesek
irodalmi forradalmára nem alkalmasak, a készülő blokk szá-
mára csak az exkluzivitásnak a minimumra csökkentésével le-
hetne centrális erőt biztosítani. Hogy mást ne említsek, Re-
ményik és Osvát megnyerése elsőrangú érdeke volna a társu-
lásnak. Sajnos azonban, súlyos okaim vannak arra a követ-
keztetésre, hogy Reményik ettől az íróközösségtől teljesen tá-
vol fogja tartani magát.“

Néhány sor a *Tompa* László leveléből:

„Mi lesz a feladat, a munkakör? A személyi differenciák
eloszlatását a közcél kedvéért azonban, azt hiszem, sokan öröm-
mel látnák. *Nem tartja-e kívánatosnak, hogy Reményik Sán-
dorral a közeledés létrehozását közvetítsem?* Vagy esetleg
Berde Máriával? Ami még a személyi kérdéseket illeti, bár
ilyenekről a legkevésbé szeretnék beszélni: *különösnek találom*

mégis a Szabolcska bekívánczozását. Ő, aki már valóságosan nem alkotóművész, alig jöhet számba, ellenben a modernekről kevés megértést, de annál több tájékozatlanságot, elhatározott megnemértést eláruló vélekedést hullatott el, itt-ott kirohanást is próbált! Különben legyen ahogyan jónak látják...”

Azok az írók, akikkel levelezésben állottam, valamennyien elismerték az írói munkaközösség létrehozásának szükségességét. De a kérdés az volt, hogy az a pár író, akit be akartunk vonni az alakulásba, jött volna is velünk? Így például, ha Reményik Sándor hiányzik, akkor nemcsak a céh marad csonka, de Reményikre való tekintettel barátjai is kimaradnak. Én akkor Reményikhez személyesen nem fordulhattam, mert két hónappal azelőtt éles polémiába keveredtem vele és ennek kesernyés mellékíze évekig érződött közöttünk. Reményik az Erdélyben megindult Petőfi-kultusz kapcsán az Ellenzékben cikket írt, amelyben Petőfit a „legkonzervatívabb” magyar költőnek tette meg. Erre én Reményiket a jogtalan kisajátítás vádjával illetem és megvallom őszintén, durván és epésen támadtam rá a Keleti Ujságban. Reményik hasonlóképpen kiméletlen modorban vágott vissza. Vitánk körül széles gyűrűzés támadt, más lapok is beleszóltak, újabb tápot adva annak az áldatlan irodalmi harcnak, mely szülési jelensége volt irodalmi életünk csirázásának. Lényegében maga a harc, az eszmeháborúság, a világszemléleti kavargás, lapok és csoportok versengése nem ártott az irodalmi élet kibontakozásának, sőt ellenkezőleg, használt, mert felfigyeltette a közönséget és összegubancolódvá az erdélyi politikával, az egész közéleti sikot átömlesztette. *De tartani lehetett attól, hogy nem az irodalom fogja átszellemesíteni a politikát, hanem megfordítva: az irodalom politikásodik el* s az írók a kisebbségi politikának nem uraivá, hanem kifutófiúivá válnak. Az egyenletesen hömpölygő és a medrét tudó folyam áldása helyett a vadvizek veszedelme fenyegetett. A fölösleges szenvedélyeknek kártékony árterületét szerettük volna lecsapolni egy szélesebb, átfogóbb írói szabadcsoport megteremtésével. A levelezés és az iparkodás e téma körül nem volt céltalan, eszmeileg helyes is volt, csak a gondolat nem érett még be teljesen és hiányzott a formaadás korszerű ötlete.

További lépés az egységes írói arcvonal megalakulása felé, amikor Gernyeszegen, egy templomszentelés alkalmával, *Berde Mária* azt ajánlotta gróf Teleki Domokosnak, a művészetkedvelő főúrnak, hogy a keszthelyi Helikon mintájára hívja össze Erdély nevesebb tollforgatóit, az akkor két szembenálló tábor, a Helikon és Pásztortűz belső íróit egyaránt. Teleki Domokos fontolóra vette az ajánlatot, de a tervet rövidesen egy csillogó szemű fiatalember valósította meg, báró Kemény János, aki szintén jelen volt a gernyeszegi ünnepségen.

Kemény Jánost nagyon kevesen ismerték írói körökben. Természetes is, hiszen gondolom, még alig egy éve hagyta el az iskolapadot. Viszont ő már mindnyájunkról tudott s belelátott az erdélyi irodalom kártyáiba. A középiskolások önképzőkörében minden időben a legintenzívebb irodalmi érdeklődés élt és élénken emlékszem a magam diákkorára, amikor az unitárius tanoda Kriza-önképzőkörében hétről hétre a legszenvedélyesebb vitákat robbantottuk ki Ady körül. Az önképzőkör vezetője most Borbély István volt, az ismert irodalom-történész és kritikus. Az ő felkérésére a mai erdélyi irodalomról tartottam előadást az önképzőkörben és így talán némi részem nekem is volt, hogy a diákok közt ülő Kemény János, a „Remény“ ifjúsági lap szerkesztője érdeklődését felébresztettem az erdélyi irodalom iránt.

Kemény János 1926 június 17-én a következő levelet intézte harminc erdélyi íróhoz:

„Kedves Barátom! Minthogy szándékomban van nyaránként egy bensőséges író csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-től fogva egy három napig tartó írói megbeszélésre. Ennek a vécsi találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyre nagyon kérnélek, hogy meg nem jelent verssel, vagy novellával résztvenni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk levő baráti viszony megerősítésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. Magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünk reprezentásait látom, jól érezzék magukat. Nagyon kérek, kedves Barátom, hogy levélem vétele után értesíts, módodban lesz-e a meghívásnak eleget tenni?

Mindenesetre nagyon örülnék, ha házamat jelenléteddel megtisztelnéd. Köszönt és elvár igaz barátsággal: KEMÉNY JÁNOS.“

Így hangzott az a levél, amelyet én a kisebbségi magyar irodalom legjelentősebb kultúrdokumentumának tartok. *Mert ezzel kezdődött él az erdélyi irodalom fénykora* és ez volt az alapító levele annak az évtizeden keresztül zavartalanul együttműködő szabad írói tömörülésnek, amely mint világító fáklya oly sokszor vetette fényét az anyaországi és más magyar nyelvterületek homályban maradt szellemi térségeire is.

Marosvécsen.

A MEGHÍVÁS nem ért bennünket váratlanul, hiszen már hetekkel ezelőtt tudtuk, hogy mi készül és Kuncz Aladáron keresztül értesültünk, hogy Kemény Jánosnak a közös cél érdekében sikerült minden vonakodást leszerelni. A Huszak cégének elgondolása most már hiánytalanul valósult meg, sőt szélesebb keretek között, mert hiszen harminc író kapott meghívást. Ellentétben a mi régebbi elgondolásunkkal Benedek Elek nem hívták meg. Kuncz Aladár érdeklődésünkre azt a felvilágosítást adta, hogy miután az „öregebb“ nemzedékből senkit sem hívtak meg, — sem Dózsa Endrét, sem Szabolcska Mihályt, — így Elek nagyapó meghívásától is el kellett tekinteni. De Benedek Elek esete nem volt senki máséval összehasonlítható: ő a legfiatalabb volt közöttünk. Meg voltunk győződve, hogy ezt az érvelést Kuncz Aladár sem tudta jószívvel elfogadni.

De vajjon lehet-e valamit tökéletesen megalkotni? És lehet-e azonnal az első intrádára? Tiszta szándékkal ültünk fel a vonatra: ha lesznek is a helikoni együttesnek surlódásai, majd lecsiszoljuk jövőre.

Felejthetetlenek voltak a vécsi napok és nem lankadó erejű „élmény“-számba mentek számunkra a rákövetkező esztendőben is. Ünnepegyesség és otthoniasság érzése fogott el egyszerre, amikor autóval felrobogtunk a vár szerpentin-útján, az oroszlános kapu előtt Kemény János, elbájoló angol feleségével, Bornemissza Elemér bárónő és Bánffy Miklós, a Helikon doyenje vártak bennünket és fogadtak testvéri szóval. Gondos figyelem előre kijelölte szobánkat, gongütés hívott bennünket a közös étkezéshez. Több, mint tíz nyáron keresztül e hatalmas várnak csaknem valamennyi vendégszobáját végiglaktam, ismertem a vastag falak és folyosók minden építményét, az ősök képeit, a vaddisznófejeket és a régi fegyvereket. Megismertem a vár háznépét, a falu tiszteseit, János csöppségeit, Cliót és Mikoltót, akik ott nőttek fel a szemünk előtt.

Ismertük a várat a nap minden szakában, a kora reggel harmatos csendességében, déli fényben és délutáni borulásban, felhőszakadásban, amikor az eső úgy berekesztett, mintha soha innen nem lenne szabadulásunk és a fergeteg még a Maros hídját is elhordta. Ismertük a meghitt esték hangulatát, a gyermyak sejtelmes imbolygását, a séták szépségét a kastély körüli vadonban, a leányvári kilátóig, ültünk a csillagfénytől szikrázó éjszakában a szakállszárítón, vagy néha vaksötétben, nem látva egymás arcát, csak a hangokról ismertük meg egymást, de minden felcsengő szó úgy hatott reánk, mint forró kézszorítás. Egy fejedelmi vár régisége, egy csodálatos táj regényessége, egy vendéglátó gyermekpár angyali jósága, egy csomó

bolond, ideálista lángolása hangolódtak egybe, hogy olyan érzéseink legyenek, mint a Grál lovagoknak a Montserrat hegyen.

Már az első találkozás megteremtette érintkezésünk rituáléját és a kastély kötetlen törvénye akkor sem változott, amikor a tanácskozásokon apróbb villámlások cikkáztak közöttünk. De ha voltak ellentétek, — mindig csak a tanácskozások anyaga körül, hiszen azért gyűltünk össze, hogy elhatározzunk valamit, — apróbb duzzogásnál sohasem fajultak tovább, ott a helyszínen megenyhültek és nem vittük haza magunkkal. Vécsen csak a rajongásunknak lángjai csaphattak fel szabadon. Nem is lehetett másként, ott a tölgyek alatt, háttérben a tisztással, amelyen végigsuhant egy szelid őz, vagy a kis baronesszek gyerekcipellői csapkodták a smaragdfüvet. Rendszerint három-négy napot töltöttünk egy esztendőben Marosvécsen. De ha visszatekintek és összegezem e napokat, úgy tetszik, hogy akkori kisebbségi munkánk minden értelme itt gyűlt össze. Az év szürke hétköznapijai zürzavarba szélednek, de itt valamilyen csodálatos erő összetart valamennyiünket, emel és lendít tovább. E napok programjai — híven követve a kastély törvényeit — egyformán voltak megszerkesztve és akik Vécsen megjelentek, kisebb-nagyobb változással mindig ugyanazok. A témakör is ugyanaz, néha terjengett szélességében, néha tornyosodott magasságában. És mégis: voltak emelkedések, amikor a kastély szelleme túltett önmagán, elért egy csúcst, ahonnan már nem emelkedhetett tovább. Voltak olyan találkozásaink, amikor könnyes szemmel állottunk fel valamennyien és nemcsak az „ügyet“ szerettük, de egymást is végtelenül és el sem tudtuk képzelni, hogy ez lehet majd másképp is.

Azok, akik első ízben vettek részt a vécsi Helikonon, valóban az erdélyi írói társadalomnak a gerincét alkották meg. A társaságnak nyilvánvalóan legérdekesebb vendége *Bánffy* Miklós volt, nemrégiben még magyar külügyminiszter, nagymúltú író, festő, operaintendáns, Erdély egyik leggazdagabb főúra. Bánffyt itt nálunk a jobboldali politikai közvélemény nem fogadta szívesen. Miért jött le? Mit akar? Szét akarja törni a Magyar Pártot, ő akar lenni a politikai vezér? Egyes erdélyi úrak sehogyse tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy Bánffy csak azért jött haza, mert bonchidai kastélyában nagyon jól érezte magát és hogy most résztvesz a helikoni mozgalomban, ennek semmi rejtett célja nincs és mi sem áll távolabb tőle, mint az írói munkaközösséget napi politikai célokra felhasználni. A Helikon létrejöttét sem fogadták lelkesedéssel a politikai berkekben. Már egymagában véve az nem tetszett sokaknak, hogy megcsinálták mindazt, amit az intranzingens magyar politika helytelenített: a világszemléleti különbségek áthidalását. Gyanakodva nézték Pakocs Károly, Gyallay

Domokos, Reményik Sándor, Kovács Dezső, Gulácsy Irén szövetkezését a „destruktív“ és olyan írókkal, akik nyílt harcban állottak a Magyar Párttal. Féltették őket, hogy „lélekhaláshozóknak“ esnek a karjaiba. Nem tetszett ez a szövetkezés konzervatív irodalmi köröknek sem, az irodalmi társaságok számos tagjának, akik sértve érezték magukat, hogy ők nem kaptak meghívót. Így hát a Helikon már első ülésének pillanatában ellenségektől fenyegetettnek érezte magát, de szívesen vállalta a harcot, mert tudta, hogy a szellemi együttes fölötté áll a napi politikának és ennek egyetlen tagja sem akar politikai karriert megfutni. De néhány írónak csakhamar kényelmetlen volt a tulsó oldallal való erős összebitoroltsága miatt megmaradni a Helikonban, Pakocs Károly talán egyszer jelent meg és Gyallay is lassanként elmaradt, csakhamar Szabó Mária is. Az irodalmi jobboldal csendes visszavonulását követte az irodalmi baloldal elvonulása is, Franyó Zoltán nem tett eleget egyetlen meghívásnak sem és Markovits Rodion, akit később hívtak meg, csak egyetlenegy találkozón vett részt. Mindez azt mutatja, hogy bár a Helikonban meg volt a jószándék minden igaz erdélyi írói érdeket összeegyeztetni, a maga összetételében *kirívó* különbségeket nem tűrt meg és az általános irodalom-politikai követelmények teljesítésében egységes és félre nem érthető magatartást kényszerített ki.

Marosvécs ifjú vendéglátó gazdája tisztában volt azzal, amivel az írói lelkiséget félreismerő politikusok nem: azoknak zöme, akik most itt megjelentek, egytől-egyig jóhiszemű és becsületes magyar, aki semmilyen irányban sem bocsájtkozik olcsó alkuba és el van telve a kívánságtól, hogy tartós munkára szövetkezzék. Ha gyönyörű volt az az írói alkotómunka, amelyet a kisebbségi sors létrehozott, még gyönyörűbb ez a szabad írói társulás, amely minden erdélyi összefogás között a legtartósabbnak bizonyult és amely még ma is fennáll, ha a megváltozott körülmények között el is veszítette a súlyát. Kik vettek részt az első találkozón? A költők közül Áprily Lajos, Reményik Sándor, Bartalis János, Bárd Oszkár, aki Galgón körorvoskodott, Endre Károly Temesvárról, Olosz Lajos Kisjenőről, Tompa László Székelyudvarhelyről, Szombati Szabó István Lugosról, a prózai írók közül: Bánffy Miklós, Berde Mária, Gulácsy Irén, Szabó Mária, aki akkoriban Érmihályfalván élt, Kós Károly, Kuncz Aladár, Kovács Dezső, Nyirő József, Ligeti Ernő, Kádár Imre, Kovács László, Szentimrei Jenő, Makkai Sándor, az új református püspök, Molter Károly, Hunyadi Sándor, Tabéry Géza, Tamási Áron és Kacsó Sándor.* Valamennyi ismert név volt, talán az egyetlen Kovács László

* Sipos Domokos már akkor súlyos beteg volt és a meghívásnak nem tudott eleget tenni.

kivételével, akiről a jelenlevők csak annyit tudtak, hogy tanárjelölti tanulmányait félbeszakítva gerendszentmártoni falusi magányában él, néhány kisebb elbeszélése jelent meg a Pásztortűzben, fiatal házas, egyik jelenlevő kollégánknak, Kádár Imrének a hugát vette el feleségül.

A helikoni munkaközösség programjának elgondolása nagyjában megegyezett a Huszak céhének elgondolásával. Nem elég az, hogy évről-évre összejövünk, hangot is kell adnunk létezésünknek és igyekeznünk kell megteremteni az írói munka folytonosságát. Az első találkozásnak kétségtelenül legnagyobb eseménye az Erdélyi Szépmíves Céh jelenlevő tagjainak a bejelentése volt: *az Erdélyi Szépmíves Céh jelenlegi formájában megszűnik és könyvkiadóvállalatát ünnepélyesen átengedi a helikoni munkaközösségnek.*

A Helikon nem volt „egyesület“, elnökkel, tiszttal, szervezeti szabályzattal. Szabad és kötetlen formájú munkaközösség volt és létezésének egyetlen alapja Kemény János ígérete, hogy évről-évre meghívja a derék muzsafiakat magához. De a Szépmíves Céh „vállalkozás“ volt, jogilag: betéti társaság. Addig is, amíg e betéti társaság kérdését meg nem oldják, elhatározásba ment, hogy az erkölcsi és anyagi felelősséggel járó könyvkiadóvállalat vezetésére Kolozsváron külön irodát szerveznek.

A Szépmíves Céh igazgatója, mint eddig is, Kós Károly maradt, az iroda technikai vezetésével Bánffy Miklós javallatára. Kovács Lászlót bizták meg, aki mellé lektori bizottságot is választottak. A betéti társaságban bennmaradt a hat törzsbetetés. Elvileg kimondották, hogy a vállalatnak a Helikon minden egyes tagja a betéti társaságnak tagja lesz, oly módon, hogy a részjegyének megfelelő összeget majd írói honoráriumából fogják levonni. A törekvés tehát az volt, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh a munkaközösség tulajdonában maradjon. Így is volt ez a harmincas évek elejéig, ami kitűnik a Helikon 1930. évi hivatalos kiadványából is: „Az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadóvállalat a Helikon-íróknak és az egyes irodalom-barátoknak a tulajdona. Betéti társaság, igazgatósággal és felügyelő bizottsággal az élén, kis részjegyekből álló alaptókével... A Szépmíves Céh nem a Helikon, annak csak intézménye s egyszersmind olyan végrehajtó irodája, amely igyekszik megvalósítani a helikoni megbeszéléseken felmerült terveket és elhatározásokat. Ilyenek pld.: a Helikon felolvasó estélye, a Helikon-szemináriumok, a Helikon és az Ellenzék ifjúsági könyvtára, a Helikon érintkezései román és szász írókkal, vagy irodalmi vállalkozásokkal és ugyancsak ilyen az Erdélyi Helikon, a helikoni írók folyóirata...”

A Helikon munkában.

AZ ÍRÓI MUNKAKÖZÖSSÉG új kiadóvállalata is havonta hozott ki egy-egy könyvet. Legelső megnyilatkozása egy kétkötetes antológia volt, amelyben a munkaközösség minden egyes tagja szerepelt. A tulajdonképpeni start *Makkai Sándor Magyar fa sorsa* című könyvével kezdődött. Makkai püspök, aki főjegyző korában az Ördögszekérrel nyugtalanított, most az Erdélyben szerfelett vitatott Ady-kérdés körül támasztott vihart. Nemcsak elismerte Ady szellemi nagyságát, de — *horribile dictu* — állást foglalt amellett, hogy Ady Endre a legistenesebb költőink egyike és éppen vallási költészete a legértékesebb. A mű egyidejűleg a budapesti *Soli deo gloria* kiadásában is megjelent. A magyar fővárosban, ahol bizonyos erdélyi információk után sokan veszedelmet láttak abban, hogy az erdélyi irodalmi jobboldal olyan békésen megfér a baloldallal, Makkai új könyve olajat öntött a tüzre és alkalmat adott fulánkös sajtótámadásokra. A püspök könyvéről a budapesti sajtóban egy sereg támadó cikk jelent meg; legkíméletlenebb volt Szász Károlynak a *Budapesti Hirlapban* megjelent Ady-ellenes cikksorozata. A vitában — Ady zsenije mellett foglalva állást — beleszólt az ifjú nemzedék irodalmi folyóirata, a *Híd* is, amely a *Collegium Transylvanicum* kiadásában jelent meg. A későbbi Ady-revirement, amely a háború utáni új magyar politikai mozgalmak elindításánál Ady nevét ragadta fel, mint minden szabadabb eszmeáramlat először Erdélyben kezdődött. Az erdélyi írók siettek kiállni a megtámadott Ady mellé, Makkai miatt is, meg a céh-szolidaritás bebizonyítása miatt is. Reményik Sándor a *Pesti Naplóban* védte meg Makkait, a második marosvécsi találkozón pedig tüntetőleg a Kemény János nevét viselő harmincezer lejes irodalmi nagydíjat Makkai könyvének ítelték oda, aki azután az összegről Tessitori Nóra szavalóművésznő javára mondott le. Az erdélyi írói testület e határozatát Budapesten hadüzenetnek vették és nem tévedek, ha azt hiszem, hogy a Makkai-könyv megjelenése körül keletkezett vihar óta kezdtek szélesebb anyaországi körökben is felfülni az erdélyi írók tevékenységére.

Makkai könyve mellett a legbátrabb és egyben legmeghatóbb megnyilatkozás arról az oldalról jött, ahonnan nem számítottak. A kisbaconi magányában élő Benedek Elek, akit már évkora is felmentett volna hogy „Ady-rajongó” legyen és akit jogtalan mellőzés ért akkor, amikor nem hívták meg Marosvécsre, egy egész művel állott ki Makkai Sándor mellé. („*A püspök meg a püspökfi*“). E könyvet saját költségére nyomattatta ki. Benedek Elek rámutatott a szász-károlyi ideológia szűk látókörére. „Nem látja-e püspökfi — fakadt ki Benedek Elek keserűen —, hogy Ady, amikor a magyart támadta, Magyar-

országot védelmezte? Hát nem-e a legsötétebb középkorra emlékeztet, amikor a püspökfi a könyv pesti kiadóját egyenesen felszólítja, hogy az elsőtől az utolsó sorig becsületes könyv terjesztésétől álljon el, a benne kifejtett tételket nyilvánosan tagadja meg. Hiábavaló itt minden erőlködés: ez a per már eldőlt, még pedig Ady javára“.

Makkai könyve nyomán ezuttal is termékeny eszmeáramlatként lobogott fel az Ady-kultusz, éppen úgy, mint 1918-ban, Jékely Aladár idejében, csak hogy most a ránk erőszakolt kisebbségi sors számára csiszolta az eszmei fegyvert. Ady közelebb került hozzánk, erdélyiekhez, mert erdélyi volt s felfedeztük, hogy a történeti Erdélyt is jobban értette meg, mint mások. A multba való visszatérés nálunk belső szellemi szükséglet lett, az írói centennáriumok és más évfordulók megünneplései alkalmat adtak, hogy fellángoljon a magyar érzés és a szellemi folytonosság tudata. Az erdélyi írók sűrűn mentek át Érsemjénbe, Ady szülőfalujába hitvallást tenni, mauzoleummá avatták az Ady-házat, Fehér Dezső nagyváradi lapszerkesztő „Ha hív az acéltollu ördög“ címmel kiadta Ady Endrének a Nagyvárad Naplóban megjelent politikai írásait, Tessitori Nóra pedig a szavalat szárnyain Ady legszebb verseit röpitette szét a bérce kis hazában. Az erdélyi modern irodalomnak védszentje lett Ady Endre és neve akkor is harci kiáltás volt, amikor már rég nem kapálódtak ellene.

A Céh kiadásában most már gyors egymásutánjában jelentek meg Kádár Imre, Ligeti Ernő regényei, Reményik Sándor verseskötete, Bánffy Miklós szordinós lélektani regénye — ez az első regény, amit írt —: a Reggeltől-estig, Sipos Domokos posthumus munkája: Vágtat a halál, egy új és később nagyhatású regényírónak, Karácsony Benőnek első regénye, a Pjotruska*, Tamási Áron első regénye, a Szűzmáriás királyfi, Nyirő József első regénye, a Sibói bölény, Molter Károly első regénye, a Metánia, P. Gulácsy Irén novelláskötete, Tabéry kétkötetes történeti regénye, a Vértorony, Szántó György Mata Harija, Tompa László, Berde Mária, Áprily Lajos versei, Kós Károly Erdély kötete, amelyben a grafikus művésze a történész tudásával ölelkezik, Makkai két újabb könyve, a kevésbé sikerült Ágnes regény és a pompás Egyedül, Bethlen Gábor lelkiportréja, stb., stb. Mindez 1930. évig bezárólag.

* KARÁCSONY Benő (szül. 1888-ban) már első regénye, az 1927-ben megjelent Pjotruska a vezető erdélyi prózaírók soraiba emelte. Későbbi nagy regényei: Napos oldalon, az Új élet kapujában, Utazás a sűrke folyón, stb., mind igazolták kivételes nagy tehetségét, Dickensre emlékeztető szelid humora, regénycselekményének epikai szélessége, stílusának kristályos tisztasága, ritka bölcselmi kedélye és akaratlanul is megnyilatkozó hamisíthatatlan erdélyiessége, anyaországi viszonylatban is igen nagy népszerűséghez juttatták.

Az Erdélyi *Helikon* folyóirat a közösségi munka harmadik évében indult meg. Első szerkesztője Áprily Lajos volt, akinek Budapestre költözése után Kuncz Aladár, az Ellenzék irodalmi mellékletének szerkesztője vette át a folyóiratot. Kuncz halála után Lakatos Imre következett a szerkesztésben, aki csak szintén rövid ideig szerkesztett. Ők hárman jelentették a folyóirat fénykorát és noha az új szerkesztő most már állandó maradt, és így a folyóirat irányzata nem volt a rögtönzéseknek és ingadozásoknak kitéve, kezdő lendületét már többé sohasem tudta visszanyerni. Az első évfolyam munkatársai között a legszorgalmasabb egy húszéves fiatalember volt, Dsida Jenő, Benedek Eleknek a Cimborá szerkesztőjének Szatmáron élő felfedezettje. Az Erdélyi Helikon első évfolyamában Tamási Árontól is több novellát közölt, amelyek e fiatal író már teljesen késznek mutatják be. Áprily Lajos jelentőséget tulajdonított a folyóirat tanulmányi részének is, ő birta reá Spectatort kisebbségpolitikailag útmutató tanulmányok írására, amelyek közül a „Vajudó Európa”, „Az erdélyi elhelyezkedés” politikai körökben is eszmeindító hatásuk voltak. Ezidőben ismerkedtünk meg Biró Vencel erdélyi művelődéstörténeti írásaival, Kuncz Aladár remek esszéivel, Németh László kritikáival. Áprily Lajos rendkívül műveit és igényes szerkesztő volt. De sok oldallal elfoglalt férfiú, aki nem tudott teljesen belefeküdni a lapcsinálásba, amely egész embert követelt. Belső természetű töprengései is elővették, borongós állapotban hagyta el Erdélyt, ahová mindig visszavágyott.

Kuncz Aladárban az Erdélyi Helikon az eszményi szerkesztőt találta meg. Elsősorban roppant áttekintése volt a jelenkori európai irodalomról. Azután ízlése, kritikai határozottsága, mértéke fölébe emelte minden Erdélyben élő kritikusként. Eötvös-kollégista volt, a Nyugat törzstagja, a magyar irodalom tanára egyik budapesti gimnáziumban. Valóban páratlan szerkesztői egyéniség. Képességeit megmutatta már az Ellenzéknel, ahol az irodalmi mellékletet szerkesztette. Kuncz volt remek ösztönzései, kifogyhatatlan ötletei és megvolt benne az eltökéltség, hogy kicsikarja az erdélyi humusz minden szellemi titkát. És volt benne különös szeretetreméltó báj, kéziratokat olyan grandezzaival utasított vissza, mintha jutalmazott volna. Hosszú, fájdalmas betegsége rövid egyévi szerkesztés után kiverte kezéből a tollat.*

* Lapszéli jegyzeteimnek célja, hogy lehetőleg csökkentsük az elkalandozás veszélyeit és ezért csak itt teszünk említést Kuncz Aladárnak magányosan álló irodalmi remekéről, a Fekete kolostorról. Azt amit megírt az európai híró Fekete kolostorban, apránként, tíz év alatt a kávéházakban, kerti borozgatásnál, vacsorák után elmesélgette nekünk. Már akkor is személytelenül, mintha nem is vele történtek volna meg, valami kedves bonhomióval, amely egyéniségének különösen vonzó saját

Bizonyára külön fejezetet érdemel, a miénknél részletesebb és aprólékosabb áttekintést, a Helikon tevékenysége, amely könyvek és folyóiratok megjelenésén kívül az egyetemes erdélyi szellem tervgazdálkodását dolgozta ki. Az ujonnan jelentkező írói tehetségeket bevonta maga közé, úgyhogy 1930-ig az első év szellemi garnitúráját Dsida Jenővel, Szántó Györggyel, Karácsony Benővel egészítette ki, már négy találkozáson koszorúzta meg íróit és az irodalomtörténeti pályázat nyertesét, Szerb Antalt, az egyetemes magyar viszonylatban is a legnagyobb díjak egyikével. Érdemes volna egyszer közreadni a helikoni tanácskozásoknak évről-évre elkészített jegyzőkönyvét, hogy lássa az olvasó, mennyire benne élt az erdélyi magyar íróban a kisebbség minden eszmevilága, irodalmi és nem irodalmi természetű sorskérdése egyaránt. Pedig e jegyzőkönyvek csak halványan örökítik meg a helikoni tanácskozások menetét, csak jelzői azoknak a gondolatsoroknak,

tossága volt. De egyedülvalóságának pillanatait — amelyeknek bizonyossága e könyv — amikor a lélek mint kóborló madár, sötét éjszakákon a mélységüket ringató óceánok felett remeg, nem ismertük. Kuncz minden bohém és demokrata tulajdonsága mellett: arisztokrata: keveredhetett, kallódhatott, **solitaire volt** a szó ama kettős értelmében, hogy magányos és keret nélkül is érvényesülni tudó drágakő. „Annyi börtön van a világon, amiről az emberek nem tudnak talán még azok sem, akik magukban hordozzák“ — mondja a könyv egyik szereplője, ki a maga különös életformájával soha oly boldog nem volt, mint a fogságban. A Fekete kolostor olvasása közben hányszor gondoltunk arra a másik fogságra, amely magának az emberi létezésnek problematikusságából ered. A magunk életére, akik Noirmoutier körén kívül maradtunk, a magunk börtönére, barátunk börtönére. Az emberiség testi és szellemi börtönére, amelynek világát a természet, a legkegyetlenebb adminisztrátor igazgatja egy kérlelhetetlen törvénykönyv paragrafusai szerint. Vajjon lehet-e véges lénynek küzdeni a sorsunkat betöltő kozmikus ellenakarattal szemben? Kuncz Aladár szenvedései között szeretettel, felsőbbes szellemmel vette a küzdelmet és győzelme akkor vált teljessé, amikor a fogolytábor adminisztrátorának vak világa mellé kiépítette a maga öntudatos művészi világát, a könyvét, amelyben végre feloldódhattak az ellentétek, szublimálódhattak a test és lélek fájdalmi és elvégezve a vajúdás kínjait, átmenekíthette magát az ember abba a szentélybe, amelynek ajtain túl már senki sem üldözheti őt. Apósom, aki budapesti tanárkollégája volt, meglátogatta a nagy beteget kórházi betegágyán és a könyv hovatározhatóságáról beszélgetett el vele. Életleírásnak avagy regénynek minősítsék-e a Fekete kolostort? — **Regény** — mondotta az utolsó napjait élő Kuncz Aladár csuklások között, de a szellemi tudat megrendíthetetlen szilárdságával. Jóllehet, a mű címlapján „Feljegyzések“ szó áll és ami e könyvben történik, az internáltsági társak ellenőrzése és tanuságtétele szerint is utolsó sorig megtörtént valóság, tényadat, történelem, a naplóvezetés pontosságával, — mégis villanásszerűen egy másik műfaj mellett döntött. A „regény“ szót használta, mintegy összefoglalva azt, amit gyöngé szavakkal fentebb elmondani akartunk: Kuncz Aladár az élet valóságai helyett egy magasabb valóságot adott és a rá-sújtó vak törvény helyébe a maga törvényét állította fel, így kapcsolva be az ő halálból életbe és életből halálba folyó életét a mi életünkbe, így mutatva fensőbb értelmezést az ő életének és a mi életünknek is.

amelyeket ott elindítottak, de már mit sem szólnak azokról az értékes beszélgetésekről, amelyek a baráti érintkezés során fel-felvetődtek, azokról a termékeny ösztönzésekről, amelyeket egyik író a másiktól kapott. Bizonyos részlet-problémák meg-tárgyalásánál éppen ezért újra és újra visszatérünk a maros-vécsi elgondolásokhoz. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy a munkaközösség tevékenységének lendülete fokozatosan tart egészen a harmincas év elejéig, azután a rákövetkező években a virágzás szép korszakát átváltja a gyümölcsbetakarítás korszaka: az erdélyi irodalom betör az anyaországba, a Céh és ennek hátterében egyik-másik erdélyi író sorsa gazdaságilag is fellendül, az elvégzett munka nemcsak fényekben csillog, de csengő aranyra is váltható. A Helikon életfolyamatának ebben az időszakában azonban újabb magvetés és másodvirágzás már nem történt és ha mégis beszélhetünk az erdélyi géniusz újabb és újabb megnyilatkozásairól — akár az irodalomban, akár más szellemi téren — a kezdeményezés más kezekbe csuszott át.

Benedek Elek-komplexum.

IGAZSÁGTALANOK volnánk, ha azt állitanók, hogy a Helikon, noha az írói összefogás teljességére törekedett, *egyedül* képviselte volna a virágzás korszakának a szellemét. Voltak a Helikonon kívül más írói testületek is, így az irodalmi társaságok maguk is reményteljes tevékenységbe kezdtek. Az Erdélyi Helikonon kívül voltak más folyóiratok is, így a Pász-tortüz. Erdélyi Múzeum, Erdélyi Tudományos Szemle. A hőskorban teljesen elnémult erdélyi tudományosság is komoly formában jelentkezett. A Minerva könyvkiadóvállalat is szerepel néhány értékes kiadványával. Az erdélyi szellem szabadságharcának a vágya ott bujkál az egyházi irodalom megnyilatkozásaiban is és hogy a betű érvényesüléséért össze kell fogni minden derék magyar embernek, ez a törekvés már nemcsak a Helikonban él, hanem konzervatívabb körökben, nem egyszer egészen megható körülmények között. Visszaemlékezem, hogy amikor a Helikon ellen politikai köreinkben frontot csináltak, Trefán Leonard atya, a ferencesek rendfőnöke több ízben a refektóriumban vendégül látott bennünket, Kádárt, Kunczot, a Hirnök munkatársaival, mind a két véglet képviselőivel együtt. Azokban a jobb időkben megadatott, hogy az ősi zárda falai között én ünnepelek az egység-gondolatot, amely nem ismert többé felekezeti megosztódást. Újabb találkozásunk az Élménnyel. Most az idők mélységes távolságából hozom tanukul az ősz Trefán Leonardot és Német Gellértet, hogy vajjon meg kellett-e bánnunk egy pillanatra is azt a csodálatos egymásratalálást, amelynek szövege íratlanul élt a szívünkben, de amelynek dallamát Gellért emelte szárnyra, az ifjú tüzes

pap, a zárda orgonáján a késő éjszakai órán, átforrósítva a templom ólomkarikás ablakait és hideg köveit*.

Azok az írók, akik néhány napra a marosvécsi várban összegyültek, az év hétköznapjaiban is állandóan keresték az érintkezést egymással és bevitték a helikoni szellemet minden más magyar testületbe és mozgalomba, amelyekben alkalmuk kínálkozott elhelyezkedni. A szellem mindig ugyanaz maradt, csak a módszerek változtak és egyes célkitűzések az alakulás természetének megfelelőleg hol előtérbe léptek, hol elhomályosodtak. A helikonisták kávéházi törzsasztala, amelynél az erdélyi írók minden nap találkoztak, olyan ismert volt, mint a Newyork kávéháznak békebeli egyetemitanári asztala. A vidékről beérkező helikonisták a Szépmíves Céhnél szállottak meg. Heti vacsorákon az erdélyi írók a főúri társadalom irodalomkedvelő rétegeivel kerültek össze. Akik tagjai voltak e szabad szervezetnek, *kifelé* is igyekeztek egymáshoz tartozásuk látható jeleit adni.

A helikoni írók egy része később lelki szükségnek érezte, hogy a Helikon mellett egy külön írói csoportban is elhelyezkedjék. E csoport központja Benedek Elek volt. *Benedek Elek testesítette meg a nagyobb erdélyi egységen belül a székely gondolatot.* Ez nem volt erőszakolt partikulárizmus és nem irányult az egység ellen. Itt csak arról volt szó, hogy mert a székelység lelki ügyeit legfőképpen a székelység fiait értik meg, a székelységből kiszakadtak népük ügyét nemcsak a leírt szóval igyekeztek szolgálni, de közvetlen érintkezést is keresni vele és megtalálni a módot, hogy gazdaságilag is fel-emeltessék.

Írtam Benedek Elekről, aki éppen akkor jött haza szülőfalujába, amikor Erdélyből oly sokan eltávoztak. A megbecsülést, a kényelmes írói otthont, a többségi élet szabad levegőjét cserélte fel deresedő fővel akkor, amikor már oly nehéz volt az újrakezdés. Benedek Elek erdélyi élete az antik tragédiákra emlékeztetett. Új helyzetében tökéletesen az Apácai Cseri János, vagy a Misztótfalusi Kiss Miklós sorsára. Szándékait félreértették. Ahelyett, hogy e szent embert a piedesztálra emelték volna, sárral dobálták meg és elkésérítették napjait. Elmúlásában is van valami tragikus. Hirtelen hunyt el, egy félig megírt levelet hagyott hátra. „Fő, hogy dolgozzanak...” — ezek

* NÉMET Gellért, ferences lelkész, szerkesztője a huszezer példányban megjelenő Katolikus Világnak, majd szerkesztője a Hirnöknek. Finom felkészültségű esszéista és műtörténész volt ebben az időben. Később kilépett a rendből és Józseffalván, a csángó vidéken lett plébános. Azonos azzal a Német Kálmán plébánossal, aki a leégett Józseffalva újjáépítésére lángoló agitációval társadalmi mozgalmat indított és akinek eléggé nem méltányolható érdemei vannak e magyar néptörődék nemzeti tudatának felébredésében.

voltak utolsó leírt szavai. Amikor a nagyasszony, Fischer Mária látta, hogy férje menthetetlen, bement a szobájába és kihajtotta a méregpoharat. Együtt élt Elek nagyapóval, együtt is akart meghalni. Szülőfalujában temették el nagyapót, sírját írónk ma is búcsújáróhelynek tekintik.

Benedek Elek, amikor hazajött Erdélybe, első irodalmi munkássága a népek szolott: kalendáriumot írt. „Vannak jelentéktelen dolgok, apró epizódok, amelyek az egész drámát magukban hordozzák. „*Az én naptáram* semmiség, — írja Benedek Marcell édesatyja emlékét megörökítő könyvében, — de 1929-ben Benedek Elek mégis azért halt meg, amiért az *Én naptáram* megszületett: mert fontos, pótolhatatlan és nélkülözhetetlen akciókat sohasem azok adminisztráltak, akiknek kötelessége lett volna, akiknek módja lett volna hozzá.“

Látjuk ezt a Cimboránál is. Benedek az erdélyi magyar ifjúságot akarta nevelni és ezért jelentette meg a Cimborát. Alig pár hét múlva bebizonyosodott, hogy tevékenysége nélkülözhetetlen a magyar életben. Mennyi baj volt ezzel, mennyi cselszövés, mennyi malom alatti munka. Most Zágoni Istvánt hívom tanunak, aki Benedek Elek kínlódásait a legközelebről látta. Benedek Elek ellen összefogott a jobboldal és ő nem találta meg a segítőkézket a baloldalon sem.

Figyelemreméltó mozzanat, hogy az akkori Keleti Ujság, a liberális orgánus sem látta Benedek Eleket túlszívesen. A huszas évek derekán a Keleti Ujságnál nagy változások történtek. Látszólagosan a sztrájkmozgalomból kifolyólag a lap négy vezető munkatársa kivált. Paál Árpád, Zágoni István, Nyirő József, Szentimrei Jenő, akik megalakították az Ujságot. A kiválás oka, hogy a Keleti Ujság gazdái a szerkesztőségnek csak azt a kívánságát honorálták, hogy a fizetéseket felemelik, de hogy a munkatársak önállóan csinálják a kisebbségi politikát, ebbe már nem mentek bele. Az Ujság munkatársai közé szegődtek még Kacsó Sándor, Jakab Géza, e lapnál dolgozott egy darabig Török Sándor író, aki később felkerült Budapestre. Világszemléletileg később nagyon is szétszóródtak e lap munkatársai, de akkor még őket összefogta a dacos székely szolidaritás. És még valami. Összefogta őket Benedek Elek személye is.

Benedek Elek már a regényes Kaláka könyvkiadónál is a „vezér“ volt, később a Helikon kereteinek a széttörése nélkül megszervezte a székely írókat és velük turnézott lelkesen.*

* A Magyar Néppárt megalakítása idején a Kaláka társaság néplapot indított, a **Vasárnapot**, amelyet Benedek Elek szerkesztett. A Minerva egy hét múlva ellenlapot indított, a Magyar Népet Gyallay Domokos szerkesztésében. A Vasárnapból később képes **Vasárnapi Ujság** lett, amelyet Szentimrei Jenő szerkesztett, de nem bizonyult életerős orgánusának.

Benedek Elek az utolsó éveiben nagyon magára maradt, egyedül a székely írók tartottak ki mellette, akiket éppen úgy, mint őt, sűrűn támadtak. Később felment gárdájával Budapestre, hogy bemutassa az erdélyi irodalom új kiválóságait a magyar közönségnek. Az Athenaeum megbízásából erdélyi antológiát szerkesztett, amelyben minden tehetséges erdélyi író írását leköszölte. Akkor láttuk, hogy soha még erdélyi íróban nem dolgozott annyi jószándék, ötlet, buzgalom, mint ő benne. Néhányan, akik szerettük őt és meg voltunk győződve lelke tisztaságáról, áhítatosan kiáltottunk fel: ime a vezér! De végül is Benedek Elek elbukott és elbuktak a törzsi magyar progresszivek is körülötte. A Cimborá kiesett Benedek Elek kezéből, össze volt törve. Barátainak szabadságharcos napi- és hetilapjai is befagytak, a munkatársak csalódottan széledtek széjjel.

Ha valakire ráillik a szó, hogy apostol, úgy elsősorban erre az áldott öregemberre. Ha áldozatkészségben, honszeretben, nemzettudatban ez a tízesztendős korszak fel tudott emelkedni, úgy benne tornyosodott fel a legmagasabbra. Magáénak mondhatta e korszaknak minden regényességét, illuziókeresését, de benne gyűlt össze e korszak minden józansága, sőt bölcsessége. Csodálatos ötvözetben keverte el egyénisége a krisztusi szeretetet és megértést, a legnemesebb emberi erényeket anélkül, hogy mindez elerőtlenítette volna a szívós és nap-nap után megújuló harcban. A vajudás és eszmekeresés éveiben sohasem az erősek és a tekintélyesek, hanem mindig az elnyomottak oldala mellé állott; ösztönösen a fiatalok mellé, tudatosan a modernek, az újat akarók, a változtatni akarók, a „pártütők“ oldalára.

Emlékét megőrzi az a százötven könyv, amelyet írt és a Cimborának, ennek a rendkívüli jelentőségű ifjúsági folyóiratnak néhány évfolyama. Ami utána maradt és besugározta az egész kisebbségi korszakot: az a bizonyos *kaláka*-gondolat. Ősi székely szó. Falusi emberek elhatározzák, hogy saját erejükből felépítenek egy templomot, vagy egy iskolát. Az egyik a fát hozza, a másik a követ, a harmadik kétkézi munkáját. Kivülről nem várnak semmit, de szívesen járulnak hozzá azzal, amit tudnak, ami a lényegük. A kaláka-hordók tisztában vannak, hogy amit létrehoznak, szerény és primitív, egy kis áldozatkészség eredményesebbet teremthetett volna meg, még pedig könnyű szerrel. De így, verejtékesen, közösségi munkában együtt, egy szívvel összehordozni akármilyen együgyű alkotást, Istennek is tetsző. *A kaláka-gondolatban nem is az az alkotó elem a fontos, hogy valami létre is jöjjön. A döntő: a társulás, a szervezkedés, a kollektív egymásrautaltság, a közös munkában összefonódásnak a ténye.* Ez a kaláka-gondolat, amelyet Benedek Elekkel együtt elsőízben Szentimrei Jenő vállalkozása önt formába, a kisebbségi élet egyik vezéreszméjévé válik. Majdnem azt mondhatnók: ez maga a kisebbségi gondolat. Az

egymásrautaltság e kényszerképzete ott bujkál az élet kis és jelentéktelen tényeiben is, a falusi ember ösztönös magatartásában, a marosvásárhelyiek flekken-evésében, amikor társaságban az egyik szeleteli a húst a másiknak, a másik a paprikáslevet készíti el és így tovább. A kisebbségi élet minden intézménye kalákában épült, kölcsönös segítségből, senki hozzájárulásával, nem egyszer csak a belső szükségérvésből, hogy egy roppant lelkihiány pótoltsék. Önnevelésből. A néptudat felébresztéséből. Az összetartozandóság tudatának ápolásából. A legnemesebb értelemben vett „völkish“-gondolat, amelyre kár külön megtanítani az erdélyi magyar népet, mert erre a Benedek Elekek, Kacsó Sándorok, Német Gellértek és Balázs Ferencek eléggé megtanították.

Eszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban.

E CÍMMEL írtam a Helikon 1931-iki évfolyamában tanulmányt és az itt megpendített gondolatkört variáltam később a Cobden szövetségben megtartott budapesti előadásomban is. Abban az időben tehát, amikor még csak a hőskornak és a virágzás korának szellemi mozgalmait éltük át.

Abból a tételből indultam ki, hogy Erdélyben az írók nem a könyvkiadók zsoldosai, akik a népszerűség kedvéért csörgősapkát tesznek a fejükre, nemcsak mulattatni, szórakoztatni akarnak, de teljes igazuk van az anyaországi tradicionális kritikusoknak: *eszményeik* vannak. De mik azok az eszmények? Erdélyben is igaz, mint mindenütt a világon, hogy az író első sorban azért ír, hogy munkájában hiánytalanul önmagát valósítsa meg. E belső kényszerítő erő nélkül nincs irodalom. A formaadás szükségszerűségén fordul meg az alkotóművész problémája. De az erdélyi irodalom célkitűzéseinek bírálói nem erre az esztétikai és erkölcsi eszményadásra gondolnak, hanem közösségi ideálra. És igazuk van. Amennyiben az irodalmat szerves lényként fogjuk fel, a mi irodalmunk öncélúságán kívül nemzetkisebbségi célokat is szolgál. Az erdélyi irodalom eszménye: politikai eszmény.

Ez a politikai eszmény néha mint élesen körülhatárolt szabatos követelmény jelentkezik; néha csak földalatti patak módjára bujkál a műben; az író maga sem tud róla, a láthatatlan korszellem munkálkodik helyette; véralkat, elért műveltségi fok. felszabadító vagy röghöz kötő ereje idéz csak elő benne változásokat. Az árnyalati különbségek sok esetben elmosódnak. Nem is csoda: *a kisebbségi sorsközösség határozza meg a megüthető eszme-klaviatura alsó és felső határát és így jóformán csak félhangokról beszélhetünk.*

Az észlelhető finom különbségekre csak akkor eszmélhe-

tünk rá, ha azokat a jelszavakat vizsgáljuk, amelyek az irodalmi virágzás korszakában néha egymás mellett haladnak, néha pedig szembe kerülnek egymással.

A leggyakrabban emlegetett jelszó e korszakban: a *transzilvánizmus*.

Kós Károly, aki könyvet írt a transzilvanizmus védelmére, így határozza meg: „Erdély geográfiailag zárt egység, ez az egység gazdaságilag is egyéniségét predesztinálja e földnek és emberi akaratok ellenére is meghatározza a föld népeinek kulturális egyéniségét, minden környező kultúrától való különbözőségét.“ Ez a transzilvánizmus egyik fele: a diagnózis. Másik fele a tünetekből felismerhető javallat: az Erdélyben lakó népeknek, magyaroknak, szászoknak, románoknak egy megváltozhatatlan sorsközösségbe kényszerülve le kell vonniuk a tanulságokat és ezeknek megfelelően kell berendezkedniük a tartós, történelmi életre. Elemezve ennek az eszménykitűzésnek az erdélyi irodalomban való tényleges visszatükröződését, megállapíthatjuk, hogy egy időben nemcsak a magyar írók, de a román és szász írók is egyaránt felismerik az erdélyi lélek sui generis voltát, ennek kifejezést is adnak, csak éppen a politikai következtetést nem vonják le. *Különösen lirikusaink érzelemvilágának góca az erdélyi tudat* és ez annál inkább szembevető, mert a kezdő korszak hangsúlyozottan lírai. A transzilvánizmus politikai tudatosítása magában az erdélyi magyar irodalomban is csak epizódyszerűen villant fel. Mi ennek az oka? Talán mint következetesen keresztülvitt politikai ideál lehet elvi elmélkedés tárgya, de túlvaskos ahhoz, hogy szépírói műgerincűl szolgáljon? Nem ez a valószínű. Könnyen elképzelhető, hogy ez a politikai eszmény önmagában véve éppen annyira regénytárgy lehessen, mint az „osztályharc“, „az európai egyesült államok kérdése“, stb. Miért ne születhessen Erdélyben is olyan regény, mint amelyet Becher Stowe asszony írt a rabszolga-kereskedésről? Bizonyára azért, mert az erdélyi írók már akkor is magánhasználatra szánták a politikai transzilvánizmust és az erdélyi közönség lelkétől távolabb volt ez az eszme, mint Becher Stowe közönségétől az abolicionizmus.

Irodalmunk valóban a transzilvánizmusnak azt a válfaját ismeri, amelyre már Kemény Zsigmond és Kőváry László történetíró is rámutattak. Kemény Zsigmond „Erdély közélete“ című tanulmányában, a földrajzi különbségekből eredő színárnyalatokkal foglalkozva, megállapítja, hogy ez a „szép, de bánatos tündérország“ „az új eszmék irányában az európai államtömbök között mindig a szélső baloldalt foglalta el.“ Ugyanezt mondja Kőváry is nagy történelmi munkájának bevezető részében. Erdélyi íróink nagy általánosságban szintén azt a felfogást vallották, hogy Erdély mindig haladóbb, Európa vezetőeszméi iránt mindig fogékonyabb volt, mint az anyaország.

A transzilvánizmus tehát ebben és nem magyar-román-szász vonatkozásban vált: harccá. A klasszikus értelemben vett erdélyi protestáns szellem küzd egyrészt a gondolat több szabadságáért, másrészt az anyaországban kialakult ama közfelfogás ellen, hogy Erdély irodalma az állameszme fékező erejének híján skizmát követ el és túlságosan „elhajlik“ a nemzeti hagyományoktól.

Az erdélyi írók e magatartása magyarázza meg az Ady-kultusz összefonódását is a transzilvánizmus eszmei megalapozottsággal. *A kibontakozás korszakában az erdélyi irodalom élgárdája makacsul, úgyszólván dogmaszerűen, hangoztatja a transzilvánizmust* és ezzel fölébreszti a második nagyarányú beleszólást az anyaországból, ezuttal már nem Ady, hanem nemzeteszmei elhajlás miatt.

A vitát Magyarországon Ravasz László indította el „Irodalmi skizma“ című cikkében. Szerinte a magyar nyelv csak egy irodalmat bír el, két irodalom könnyen két lelket teremthet. „Erdélyben hiányzik az ősi kötőerő, emiatt túlságosan nagy elhajlással indulhat meg a további fejlődés.“ A Helikon azonnal felvonultatta a transzilvánizmus védelmében íróit. A székelygárda arcvonalán Benedek Elek szólalt meg. Benedek Elek az ősi kötőerő erdélyi hőseiként Mikest, Apácait, Bod Pétert, a Bolyaiakat, Jósikát, Keményt, Wesselényit, a két Szász Károlyt, Gyulait, Brassait, Krizát vont be tanúságtételre. A publicisztika síkján Spectator magyarázza nagy történelmi felkészültséggel e probléma mibenlétét. A helikoni erődítményből Berde Mária, Molter Károly, Kós Károly, Reményik Sándor, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Ligeti Ernő törtek ki az erdélyi igazság védelmében. Szentimrei Jenő a Hídban vitatkozik a Ravasz cikkével, én és Tabéry Géza a Magyar Hirlapban védjük az erdélyi álláspontot, rátérve az Ady-problémára is, mert Rákosi Jenőnek Adyról és az erdélyi, magyarországi irodalom meghasonlásáról tett újabb nyilatkozata után nyilvánvaló, hogy a terítékre került probléma már az elintézettnek hitt Ady-kérdés ikertestvére. 1928 áprilisában e kérdéssel kapcsolatosan többek között ezt írtam a Magyar Hirlapban: „lesz skizma, sőt van skizma, de ez nem történik az egyetemes magyar irodalom rovására. Az irodalmi tradíciók kötőereje helyett — bár ez is megvan bennük — itt a kortársi egymásrautaltság kötőereje. Nem véletlen az, hogy Erdélyben születik meg a legtöbb történelmi regény, gyakran olyan írók tollából, akik eddig csak a legmodernebb társadalmi problémákkal foglalkoztak és hogy transzilván-motívumok kérőzködnek be olyan költők érzélemlárába, akik csak később a világháború után szakadtak el hozzánk“.

Az az igazság, hogy ha csak nyersen, minden eszmei szövődés nélkül, elmellőzve az akkori kisebbségi helyzetnek

adottságát fogjuk fel a transzilvánizmust mint eszmére mutató jelszavat, úgy ez fájdalmas félreértésekre adhatott alkalmat. A jelszavakra mindig vigyáznunk kell: öntőedények ezek, amelyekbe ki-ki a maga külön véleményét, vágyait, kívánságait, nézőpontjait önti bele. A transzilvánizmus jelszavába burkolódtak azok az irodalmi „népfelkelők“ is, akik az általános magyar irodalomban *csupán irodalmilag* tehetségtelenségük miatt nem érvényesülhettek és most „minden ember a fedélzetre!“ „Erdélyt meg kell menteni!“ harci kiáltásokkal ásták ki a csatábárdot. Helytelen volt tehát mindkét részről olyan jelleget tulajdonítani e problémának, amelyet akár a túlsó, akár az innesső parton casus belliként foghattak fel.

A transzilvánizmus — most már mai szemmel is nézve — lényegében nem más, mint arcunk szemlélete a forrás vizében: ilyenek vagyunk. A fensík gyermekei, különleges földrajzi és részben sajátos történelmi klíma hatása alatt.

A transzilvánizmus: egy nép életérzése. Ez az életérzés azután formákat, viszonylatokat, egyensúlyt keresett. *Ebből az életérzésből fakadt a vágy is, hogy népünk viszonylata a kisebbségi sorsban a körülvevő nemzetekkel tisztáztassék.**

De az erdélyi íróknak csak egy része volt „transzilvánista“, aminthogy az erdélyi íróknak csak egy része vallotta vagy fenntartás nélkül, vagy soha meg nem szünő revízióval Ady Endre eszményeit. Ha lehet olyan írókat, akiket csak a közösségi életérzésnek félhangjai választanak el egymástól, önkényesen csoportokba osztani, úgy egy másik írói csoport a maga életérzéséből fakadó viszonylatát nem az Erdélyben együtt lakó népek „sorsközösségének“ koordinata rendszerére építette fel, hanem egyetlen viszonylatot hangsúlyozott ki tudatos nyomatékosan: az erdélyi és az anyaországi irodalom legszervezebb összefüggését, tekintet nélkül a két földrajzilag és jogilag különvált irodalom esetleges világszemléleti ellentétére.

Ez a csoport, amelynek kimagaslóbb tagjai közé Gulácsy Irént, Szabó Máriát, Gyallay Domokost és Nyíró Józsefet sorozhatnám, a nemzeti eszmény modellirozásának változhatatlanságát vallja, a hagyomány egyöntetűségét és folytonosságát, a konzervatív szempontnak minden más szemponttal szemben való jogosságát. Nem szereti, nem szívesen hallja a korholó szót egy Berzsényi, egy Ady Endre ajkairól sem. Eszménykeresésében tulságosan érzékeny és érzékenysége talán éppen

* A transzilvánizmus kérdésszövedéke a későbbi kisebbségi korszakokban is igen sokszor vita tárgya. Üllő és kalapács egyaránt. Kinálkozó alkalom, hogy kisebbségi problémánk szellemi tartalmát megvilágítsuk vele, de még inkább, hogy elhomályosítsuk. A későbbi nemzedék e hitvita egymással szemben álló feleit is egy kalap alá veszi és az egész 1935 előtt tevékenykedő magyar értelmiséget „transzilván nemzedék“-ként könyveli el.

erdélyi életérzéséből fakad, amelyet sohasem tagad meg, csak elütően értelmez. Ha rabságunk idején az anyaországban élt volna, a Szász Károly és a Rákosi Jenő ideológiai álláspontját foglalta volna el maradék nélkül. De mert Erdélyben élt, belülről látta a tényeket, ám itt is mindig vigyázott, hogy a belső törések és repedések ne kerüljenek ki a kisebbségi magyarsággal együttélő népek szeme elé. A sebeket, hiányokat takargatni kell, a magyarnak magasra temperált hősi nagyságban mindig dicsfényesen kell állania. Ez a csoport gyöngéden nyúlt ama problémákhoz, amelyeket egy másik csoport talán műtétrel vélt megoldhatónak. És mert érezte, hogy eszményeiért nem egyszer messzire kell visszanyulnia, formatörekvéseinek kedvenc köntöse a történeti regény. Romantikus, de hát ki nem volt romantikus Erdélyben? Itt újra a Kazinczyak és Kisfaludyak korszakát, a spirálisan visszatért romantikus korszakot éltük.

Miközben az erdélyi írók egy része sehogysem tudott határozott formát adni a transzilvánizmusnak — éppen ennek problematikus és tisztázatlan volta miatt és ennek az eszmekörnek eddigi kipróbálatlansága következtében csak sodródott egy távoli, nem látható ideál golfáramlata felé —, konzervatív íróink jól ismerték a vizet, amelyben úsztak, fölmérték hőfokát és mélységét. Az új eszmék világánál talán romantikusabbak a többi erdélyi romantikusnál, de ugyanakkor *realisabbak* is, mert kitaposott mesgyéken haladtak, a folytonosság egyenes vonalában, nem tévóváztak és nem kísérleteztek, hogy hátul másszák meg a hegyet: a gyakran bejárt utakat járták be ismét. Könyveik sikere és népszerűsége, témáik biztossága, sőt csalhatatlansága nemcsak tehetségükön, de gondolatviláguknak automatikus beidegzettségén is mulott. És ha a másik progresszív írói csoport élére írói eszményként Ady Endrét helyeztük nyugtalan, lázongó, expansív egyéniségével, úgy e csoport élére *Herczeg* Ferencet képzelhettük oda, osztályának öntudatos diplomáciai érzékével, a *quieta non movere* óvatosságával, a már jelentkező szociális magyar problémáknak, ha nem is elkenésével, de még nem korszerű és nem százszázalékos felelősségével.

Az erdélyi irodalom virágkorszakának feltűnő jelensége volt a nagyszámú történelmi regény. Ez a műfaj nem volt a tradicionális írók egyedurúsága, de szívesen foglalkoztak történelmi témával a haladószellemű írók is és mert az erdélyi írókat csak félhangok választják el egymástól, nem véletlen, hogy a vakbuzgó transzilvánisták is nekifeküdtek a már-már mértéken felüli történeti regényírásnak, amelynek reakciójaképpen született meg Berde Máriának híres „*vallani és vállalni*” jelszava. E jelszó megint csak azt bizonyítja, hogy *irodalmi életünk ellentétei csak a félhang és negyedhang mértékével mérhetők fél*. E jelszó a történelmi regények ellen azért hangzott fel,

mert e műfaj leginkább alkalmas volt arra, hogy művelője elmenekülhessen a maga problémái elől. Berde Mária maga is írt történeti regényt, így a Romuald és Andrianát, amelyet az Akadémia koszorúzott meg*. A támadási felület kiválasztása nem volt eléggé biztos és találó. Hiszen a történeti regény nemcsak az elefántcsonttoronyba zárkózás változata, nem csupán a hevített nemzeti életérzés formakeresése, de a haladó gondolat és a más visszautkröztető életérzés tribünje is, amint ezt Tabéry Géza, Szántó György, Makkai Sándor regényei is mutatják.

Berde Mária. Tabéry Géza Vértorony című történeti regénye alkalmából írta emlékezetes cikkét a Helikonban. „Ismerjük az írói szuverénitást, senkit szemrehányás nem illethet, ha akár a múltból, ha akár a jövőből meríti tárgyát. És mégis különbségeket lehet itt tenni arra nézve, hogy mikor érheti el tökéletesebben művészi vagy erkölcsi életcéljait... A magyar irodalom gerince alig ismeri az elbeszélést, csak önmagáért. A ferencjózsefi hosszú béke termelt ugyan ilyen nyugodalmas, tendenciátlan mesemondókat, de a háború leseperte a magyar írók dickensi lehetőségeit. Aki ma tollat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is“.

Berde elismeri, hogy a történeti regénybe is be lehet bujtatni a kisebbségi élet lappangó problémáit csak „minek az avar alatti cserkészés, mikor rakásban rothad el a friss? Ha ezt a kérdést csupán gyakorlati oldalról is gondolnók át, rá kellene jönnünk, hogy a jogokért való küzdelemben nem megfelelő fegyver ma a cifra markolatu középkori fringia. Jobb volna őszintén elevenen bemutatni a más, minden fogyatékoságaival — nemcsak úgy, hogy a beavatott kedélyek értsék —, de egyenesen úgy, hogy bármely nyelven dokumentumul szolgálhassanak írásaink. Tisztán irodalmi szempontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna a jelenben lüktető életet megrajzolni. Csakhogy persze a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani művünk mellé, a bőrünkre menő igazság mellé — vallani és vállalni —, ehhez emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell író és kiadó részéről egyaránt“.

Berde Mária cikke nagy port kevert fel, Kuncz Aladár

* BERDE Mária irodalmi munkássága már a közjogi változás előtt megkezdődött. Első versesgyűjteményét az Athenaeum adja ki 22 éves korában. **Örök Film** című regénye már a háború alatt sikert aratott. Rendkívül sokoldalú, úgyszólván minden irodalmi műfajban számottevő eredményeket ért el. Tanárnő Nagyenyeden, Marosvásárhelyen és Nagyváradon. Résztvett irodalmi szemináriumok megrendezésében és irodalmunk sokat köszönhet neki anyaországi népszerűsítésében. Nemcsak kitűnő író, de kitűnő előadó is egyben.

szerkesztői valóság-érzéssel azonnal ankétot rendezett a történeti regényről és a mai erdélyi magyar író hivatásáról. Érdekes tünet, hogy a vitába beleszólt Gyávák-e az erdélyi költők? címmel Zilich szász író, a Klingsor szerkesztője is, aki szerint nem programokat kell adni, irodalmi felhívásokat, hanem az erdélyi gondolatot kell kiszélesíteni. Ez volt az a rövid mozzanat, amikor az erdélyi szász írók nemcsak hasonlóképpen hittek a transzilván gondolatban, de azt magyar módon a három nemzet együttesében képzelték el.

Egy másik érdekes tünet, hogy a „vallani és vállalni“ jelzőt azok az íróink kapták fel és támasztottak vihart vele, akik már megelőzőleg szerves — és pedig irodalmunk egyetlen szerves — csoportjába tömörültek: az úgynevezett székely írók.

Szerves-csoport, mert fajilag meghatározott: nem minden székely írónk tartozott bele, de akik bekapcsolódtak, öntudatosan a többi erdélyi magyar íróktól különállóan „székely“-nek vallották magukat. Említettük, hogy a különállásnak voltak gazdasági és mellőzési okai s egy szép gestio: kiállítás a magáramaradt Benedek Elek mellé.*

De ennek az írói csoportnak volt eszménykomplexuma is, amelynek homlokterében a szociális problémáknak radikális úton való megoldása állott. Annak megvitatása, hogy mennyiben volt indokolt a székely közjogi és politikai eszmény, amelynek egyébként meg volt a rendszere és külön autonómiaiis berendezkedési tervével a békeszerződés betűire hivatkozott, kisebbségünknek szorosán vett politikai történetéhez tartozik. Irodalmunk szemszögéből nézve azonban e megmozdulás értékek feltárásával, színek megcsillogtatásával kecsegtetett. Mít vártunk mi e kis körön kívül állók a székely írók megmozdulásától? Vártuk, hogy felszínre hozzák a székely népnek, mint kollektivumnak valódi mélységeit: vártuk, hogy éppen e néppel való közvetlenebb kapcsolataik révén szélesebb közönséget vonzanak az irodalom számára. Sőt tovább mentünk: székely szinpadot is vártunk, egy új „kék-madár“ együttest, amely a székely népköltészet remekeit dramatizáltan elénk hozza és a székely zene és székely dekoratív művészet igénybevételével egy modern és mégis népies forrásokból táplálkozó külön játszóstilust teremt meg. Propagatív ereje, fájdalom, nem volt e csoport fellépésének, amely *különben is Benedek Elek halálával mint külön küzdő írói csoport felbomlott*. De abban a

* És Benedek Elek kiállása melléjük. „Ezeken az estéken azok a székely írók szerepteltek, akiket az erdélyi sors egy szép napon az utcára dobott ki. Egy hiján húsz szerkesztőségi és kiadóhivatali munkás maradt kenyér nélkül s az erdélyi magyarság ezt alig vette észre. **Ez indított arra, hogy az utcán maradt székely írók élére álljak és belefujjak a székely kürtbe: vagyunk és leszünk**“.

vonatkozásban, ahogyan mi az erdélyi írókra a kontrapunkt törvényeit alkalmazni próbáljuk, székely írókról, székely eszménykeresésről változatlanul tovább beszélhetünk, annál is inkább, mert e csoportba sorozásuknak csak másodlagosan alapja a „program“, valójában: a *mű* az, amely külön egyéniségüket meghatározta. Ha fentebb azt mondtuk, hogy a *transzilvánisták*: az erdélyi magyarság és a könnyező népek, a *tradicionalisták* pedig: az erdélyi magyarság s a kulturális összes magyarság viszonylatait keresik elsősorban, úgy a székely írókról azt mondhattuk, hogy expansívek helyett intenzívek, szélesség helyett mélységkeresők, egyensúlyi pontjukat kizárólagosan önmagukban látók. És ha megelőzőleg e két irány lobogójaként Ady Endre és Herczeg Ferenc neveit sorakoztatjuk fel, úgy talán a székely-csoport élére — hozzáértve a székely főiskolás ifjúság eszmei magatartását is — Szabó Dezsőt állíthatjuk oda. Szabó Dezső eszmevilágát megtisztítva a hozzátapadó és nem mindig rokonszenves fenegyerekeskedő alá színezésektől és az ő megújhódási törekvéseit érezzük ki a székely írókból. Ők is a közéletet és a nemzettestet akarják előbb megtisztítani, hogy azután a magyar nép egész szellemi és anyagi életét is megújítsák.

Ebben az időben Tamási Áron, Nyirő József, Szentimrei Jenő és Kacsó Sándor legjellemzőbb képviselői a székely írásművészetnek. Mindegyik: külön egyéniség és mégis mennyi rejtelmes rokonhatás van közöttük. Azt amit vártunk tőlük, hogy írják meg a székely népregényt, a székelység tragikus életsorsával, azt a regényt, amelynek hőse három vármegye népe — ahogy a francia *populizmus* irányzata is felfogja a néppel való foglalkozást — nem anekdotikusan, egy-egy novella reflektorfényében, de ahogyan például a marxista írók is megírják a saját osztályukat, a gazdasági és politikai élet síkján, dialektikusan, vagy ahogy Reymond írta meg a lengyel nép regényét — ezt a regényt nem kaptuk meg tőlük. Viszont kaptunk valami egyebet, ami a kívülről néző ember számára rendkívül jellemző, noha nem egyszer atelier-érdekességű: az öntudatlan atmoszférát, a tradíciót, az erdélyi sorsba való ősi beleszületettséget. Az emberlátásnak azt a naiv formáját, amely mély és igaz, ha a közlés és önmagát megértenitűdés szempontjából nem is mindig regényírói. *A székely írók közvetítették él hozzánk azt az erdélyi életérzést, amely Unamuno szavaival tragikus és donquijottei.* Tragikus, mert az erdélyi írónak és az erdélyi székelynek nyomorult megkötöttségében szüntelenül birkózni kell és donquijottei, mert látszólagosan örök értékekért birkózik. És ha az erdélyi életérzés tragikus volt már Kemény Zsigmondnál és sohasem szabadult meg tőle a modern erdélyi széppróza egyik mestere, Petelei István sem, mennyivel több indokot és támasztékot talált a tragikus életérzés

éppen a kisebbségi sorsban, ahol a gazdasági élet reménytelenségét a külön népi deklasszáltág reménytelensége is tetézte. A legrejtettebb regiszterekből kellett feltörnne az erdélyi írók eszményének, hogy erőre kapjon és nem egyszer páthosszal megnyilvánulnia, hogy az ironia és kételkedés zavarosan ható hangjait elcsittítsa maga körül. Ezt az ősrégi mithosszomjat, Per Gynt-nek ezt a hősi birkózását vadonnal, sziklával, bozót-tal könnyű megérteni. Nem meglepő, ha a gyökereit őrző szé-kely író pillantása mögöl is minduntalan fel-felvillan ez a fantóm. De művész legyen az, aki megfelelő formát is tud adni ennek az életérzésnek. Nyirő József néhány nagy novelláján kívül a virágzás korában egyedül Tamási Áronnak sikerült hiánytalanul a Szűzmáriás királyfiban tökéletes formába kényszeríteni a székely Don Quijotte világképének e csodálatos asztrál-anyagát. De Don Quijotte Sancho Pansa nélkül az életnek csak egyik oldala — megfoghatóvá, reálissá, szemléltetővé csak Sancho Pansa alakján keresztül válik. Az erdélyi székely írók Sancho Pansái — ne felejtük el a fiatal Tamási Áron e korszakban még nem bontakozott ki teljesen — vagy külön szétszórva novellákban, epizódokban élnek, vagy egyáltalában nem élnek és ezért e székely eszményt mi, akik különben készen állottunk befogadni az első megütött hangra e különös világot, csak ösztöneiben éreztük, de intellektusunkban zavart keltett, mint Tamási Áron Cimeresekje, amelyről helyesen foglalta össze ítéletét a nem erdélyi, de az írói műhelytitkok iránt fogékony kritikus, Ignóus, hogy „bolondkönyv, de zseniálisan bolond“.

A székely író sem akkor, sem most nem becsüli tulságosan az intellektualitást, a túlműveltséget, sőt egyes esetekben határozottan ellene is fordul. Bizonyos eszmei forradalmi irányzatok felé — nemzetegyéniségi fenntartásokkal — rokonszenvet érez és mutat, jórészt azért is, mert ezek az irányok harci lendületüket féltve az okoskodástól és cselekvésbénító megfontolásoktól hasonlóképpen antintellektualisták. A vallani és vállalni jelszót a tragikus életérzés spontanitásából kifolyólag már-már nem is irodalmi megnyilatkozásnak tekinti, de fizikai értelemben vett — tettnek.*

Ezzel az írói fajképpel szemben helyezkedett el az erdélyi magyar írónak negyedik változata, aki ugyancsak a kollektív munka életérzésének következményeképpen az erdélyi magyarság viszonylatát a legnagyobb egységhez, az emberiséghez méri. Nem „internacionálista“, nem tekinti a maga erdélyi tér-

* A székely írók népiessége volt legfőképpen értékálló az erdélyi irodalom hőskori eszményei között. Az „új realizmus“ hirdetői elvetették ugyan a népieskedés stilromantikáját, de a maguk fegyvertárába olvasztották a székely íróknak azt a felfogását, hogy az erdélyi magyar társadalom tartaléka a nép.

ben való adottságát bezáruló körnek, de állandóan ajkán a kérdés: milyen helye, milyen rendeltetése van népemnek a nagyvilágban? Nem önönmagát kirekesztő létigenlésben, nem a környező népek politikai egymásbaszövődésében és a közös művészi gyökereken keresztül történő hajszálcsoves érintkezésben, nem az erdélyi és anyaországi irodalom Castor és Pollux viszonyában, nem az egymásért élő és haló törzsi kötelékek elválaszthatatlanságában látja az egyedüli célt: ezek mint néma alkotóelemek élnek benne is, de túlságosan hangsúlyozva már a tiltakozását hívják ki. Mert minél nagyobb fény borul az egyik kapcsolatra, annál nagyobb sötétségbe borul a másik kapcsolat és neki olyan világitótestre van szüksége, amely talán sápadtabb fényvel, de mégis egyenletes erővel sugározza be eszménykeresésének széles területeit.

Ha az előbbi fajképek tevékenységének számára Ady Endre, Herczeg Ferenc, Szabó Dezső rögzítettek meg hangsúlyokat, akkor ez utóbbi fajkép magatartásának jelképes képviselőjéül önkéntelenül is *Babits* Mihály neve kínálkozott. Babits Mihály egyazon szellemalkatban pompásan egyesítette az európai magyarral; a nyugtalan modern egyéniség csapongásait a kifejező formák szigorú mértéktartásával. Poeta doctus, Dantet fordítja, de a mozi berregő gépe lendíti a vers ritmusát. Eszménye a tiszta szellemiség, a lelkiismeret pártatlansága. Írástudó, aki nem árulja el a mesterségét. Bármely korban születne, de mégis csak ebben a korban élhet; a világ bármely sarkában lakhatna, de mégis Esztergomban a helye. Négy fal az otthona, de el tud tájékozódni az északi sarkon is. Ez a goethei értelemben vett művelődési fajkép. Ilyen volt Kazinczy Ferenc is. Azok az eszmények, amelyek Babits felett lebegtek angyalszárnyaikkal, kezdet-kezdeté óta nem voltak idegenek Erdélyben sem. Minden erdélyi íróban volt belőle egy csipetnyi. Nem is lehet másként. De már akkor, a hőskor elején jelentek meg olyan íróink, akiknek a humanum egész élete síkját betöltötte. Ilyen volt szegény Kuncz Aladár. Ilyenek Reményik Sándor, Molter Károly, Kisbán Miklós, Szántó György, Tabéry Géza, Berde Mária, Hunyadi Sándor, Endre Károly, a fiatalok között pedig Dsida Jenő...

E négy szólam hangszerelésében tört elő mind szélesebb crescendókkal az erdélyi irodalom.

Ablak kifelé és befelé.

AZ ERDÉLYI IRODALOM-POLITIKÁNAK egyik folytonosan hangoztatott kívánalma volt, hogy eleven kapcsolatokat keressünk nemcsak az erdélyi magyar néppel, de Erdély más népeivel is. A közlés, a magunk megértésének vágya ott élt az újságírásban és a színházi kultúra terén is, de ezek képvi-

selői inkább Bukarest felé nézdeltek, mert magukkal egyenértékű és szerződésre alkalmas felekre itt nem találtak. A marosvécsi gyűléseken sok szó esett a szász irodalommal való kapcsolatokról is. Zillich meghívót kapott minden helikoni gyűlésre, amelyeken nemcsak mint megfigyelő vett részt, hanem cselekvőlegesen is. Látszólagosan nagy volt a barátkozás, de néhányunknak már akkor az volt a benyomása, hogy a szász irodalom és éppen Heinrich Zilich túlságosan behúzódik a Heimatlitteratur védőfalai mögé, az ő transzilvánizmusa *ki-zár* bennünket. Kósék azonban nagyban barátkoztak a szászokkal és ez a barátkozás jóhiszemű is volt, hiszen Wittstock, Menschendorfer, Folbert, Hajek valóban igazi erdélyiek voltak és maradtak, Zillich azonban csak adoptált szász volt, aki pár év múlva visszaköltözött Németországba és mint a nemzeti szocializmus irodalmi szemléletének egyik legjellegzetesebb képviselője keresett a maga számára most már a nagynémet gondolat megmunkálásában alkotó teret.

A magyar-szász barátkozás jegyében a *Klingsor* magyar, a Helikon német-szász számot adott ki, a Helikon néhány írója átrándult a szász nyelvterületekre, estélyekre, a két nemzet írói közös tervet alakítottak ki, hogy majd egymás könyveit is kölcsönösen lefordítják, de az alkut őszintén csak a Helikon váltotta be, amelynek kiadványai között Menschendorfer két-kötetes Corona-ja is megjelent. A kapcsolatok egyre halványodtak, noha az elgondolás helyes volt, különösen kisebbségpolitikai téren.

Az erdélyi román írókkal kapcsolataink lazábbak voltak. Cotrus Árontól, Blaga Luciántól fordígtattak a románul is tudó erdélyi költők. Az erdélyi írók egy része, Áprily Lajos, Kádár Imre, Janovics Jenő, Franyó Zoltán, Berde Mária, Bárd Oszkár, Kibédi Sándor megtanultak románul. Révai Károly, az Erdélyi Irodalmi Társaság egyik oszlopa, aki már a békeidőkben közvetítette Eminescu költészetét és akinek műfordításait az újjászervezett társaság kiadta, már nem volt az élők sorában. De az említett írók inkább a regát, mint a sekélyesebb erdélyi román irodalom termékeivel igyekeztek megismertetni bennünket. A Helikon üléseire eljárógatott egy Bucuta nevű miniszteri tanácsos, az Astra főembere, Zillich-hel együtt ő is élvezte a szép vidéket és a vendéglátó nyájasságát és tett is ígéretet, hogy legalább tíz erdélyi magyar író könyveit kiadatja Bukarestben. Ebből sem lett semmi. Meg kellett elégednünk, hogy Nyirő Józsefnek egy, a harmincas években megjelent önéletrajz-regénye, az *Isten igájában*, folytatásokban megjelenhetett a *Boaba de Grau* népszerűező közlönyben.*

*Román részről számottevő viszonzás **Chinezii** tanárnak az erdélyi magyar irodalomról írt figyelemreméltó könyve. Itt-ott szórványosan

A kultúrközeledésnek kívánsága az erdélyi magyar irodalom szabadelvűségének szelleméből és a humánus gondolkodás fényűzéséből következett. A viszony Magyarország és Románia között egyáltalában nem volt olyan természetű, hogy politikailag megnyilhatott volna a megismerés útja. Az erdélyi magyar kisebbség is szüntelen önvédelmi harcban állott és a regáti körök gyanakodásaival találta magát szembe. Mégis makacsul azt hittük, hogy majd az irodalom rendbehozza mindazt, amit a politika elront és ez a tudat később áthatotta az anyaországi ifjú nemzedéket is, amely később még erőteljesebben kereste a dunavölgyi népek szellemiségeinek megismerését.

Mielőtt a Helikon megszületett volna, a román-magyar közeledés gondolatát az erdélyi magyar írók még nem intézményesen, csak saját személyeikben vállalták. Az egyes írók attól a román költőtől fordítgattak, akinek formaköltészete és világszemlélete nekik leginkább megfelelt. Nem bizonyos értékjelzéssel, a rangsor megállapítása szerint, hanem úgy, ahogy jött. Főképpen verseket fordítgattak, ami csak töredékes tevékenység volt. Inkább jelentett volna közszükségletet azoknak a román műveknek magyar nyelvre való átültetése, amelyek egyetemesen tárták fel a román közlélek ősi természetét. Ilyen nagyobb lélegzetű munka kiadására azonban nem akadt kiadó. Még később, a harmincas években sem, amikor már tudunk eléggé tájékozódni a román irodalom értékei közt és tisztában

megjelentek román nyelven is erdélyi magyar írók költeményei és prózai termékeinek antológiái, de a sokszor beígért áttekintő gyűjtemény mindig elmaradt. Irott malaszt volt ez is, mint az Ember tragédiájának bemutatója román színpadon, vagy mint a későbbi korszakban, Miron Cristea patriárcha és volt miniszterelnök 50.000 leies pályadíja a magyar-román kultúrközeledés elősegítése céljából, amelyet azért nem tudott az alapítvány-tevő részéről megbízott Helikon kiosztani, mert ezt az összeget sohasem vette kézhez.

Voltak évek, amikor a magyar-román kultúrközeledést **konzervatív** szellemi körök is fontosnak tartották. Nemcsak az írók, de a tudósok munkáiban is lépten-nyomon találkozunk a román szellemi élet területére történt kirándulásokkal. Itt vannak Bitay Árpád, Kristóf György, Antalffy Endre, ez utóbbi az arab és török kútfőkől böngészte ki a román történelemnek számos érdekes és még fel nem derített epizódját. Maga a magyar társadalom is próbált közeledést teremteni. Hát nem érdekes-e, hogy a Székelyföldön Hirsch Hugóné, a katolikus magyar társadalom egyik legbuzgóbb dámája, aki Csíksomlyón az „ezer székely leány” felvonulását szervezte meg, és műkedvelő gárdát toborzott össze, amellyel bejárta hétországot a maga harisnyás székelyeivel, ugyancsak ezekkel egy román írónak, Eftimiunak Prometheus című darabját mutatta be Csíkszeredán és más városokban? P. Trefán Leonárd, ferencesrendi zárdafőnök rendkívül melegen írt e darabról. Vajjon elképzelhető volt-e ilyen gesztus a románság részéről? A magyar részről kezdeményezett kultúrközeledésnek szép vonása volt, amikor e közeledés elveszítve minden alkujellegét, tisztán abból a művelődési fölényből indult ki, hogy nekünk a viszonzástól függetlenül is, meg kell ismernünk a velünk együtt élő népek szellemi és művelődésbeli állapotát.

voltunk azzal, hogy kit hová tegyünk. Így sajnálatosnak tartottuk, hogy huszonnégy év alatt egyetlen Rebreanu vagy Sadoveanu-regény sem jelent meg magyarul, holott hallottuk, hogy egyik-másik magyar tollforgató mintaszerű fordításban kiadásra érdemes kéziratokat őriz.

E korszakra esik a *Pen-Clubnak* megalapítása is.

A Pen-Club tulajdonképpen nem annak indult, ami lett belőle. A Pen-Club megalakítására irányuló első kísérlet e könyv szerzőjétől származik, aki tanulmányt írt az erdélyi magyar íróknak e nemzetközi organizációba való tömörítéséről, azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy kisebbségünknek ablak nyitassék a külföld felé. (Ez a cél vezetett bennünket akkor is, amikor ugyancsak a Keleti Ujság hasábjain felvetettük a romániai magyar népszövetségi liga megalakításának tervét is.) A Pen-Clubról írott cikkemet Nichifor Crainic, a későbbi román szélsőséges nemzetiesség ideológiai megteremtője, lefordította lapjában, a Cuvântul-ban és egy külön cikkben válaszolt olyképpen, hogy az erdélyi magyar szellemiségnek is joga van magára ölteni a Pen-Club jelvényét, de nem mint önálló tagozat, mert ez nem fér össze a román állameszmével. A Helikon hasábjain Kuncz Aladár kapta fel az ötletet, később ő levezetett is Crainic-kal. Így került a probléma a helikoni munkaközösség elé, amely felkérte Bánffy Miklóst, hogy tegyen lépéseket a bekapcsolódás érdekében.

Egy későbbi értekezleten, amelyet Bánffy Miklós kolozsvári lakásán tartottunk, meg is alakult a Pen-Club. Bánffy Miklós lett az elnök, Berde Mária az alelnök, a két titkár: Kádár Imre és Dsida Jenő. Fájdalom, ez az intézmény, amelyet nagyon sokan a nemzetközi kultúregyüttesben való képviselésünknek szántunk és csak ennek a reményében fogadtuk el az önállóság ismérveivel bíró alosztálynak a gondolatát, nem a nagyvilág felé nyitott ablakot, a Pen-Club kizárólagosan a román-magyar közeledést szolgálta és megvallom őszintén: egyesegyedül az ambiciózus Kádár Imrének szolgált ugródeszkeképpen.

Mind szép dolog volt ez, a kultúrellekezés a jövő eszményi követelménye marad ezután is, éppen csak hogy a kelletnél messzibbre vitt el az alapvető nemzedék eredeti irodalompolitikai céljaitól. Irodalompolitika. Hangsúlyoznunk kell, hogy bizonyos tervszerűség vezetett bennünket az első folyóirat megindítása óta. Ha csak arról lett volna szó, hogy az írókból és költőkből kikivánczik a túláradt mondanivaló, az önálló erdélyi magyar irodalom valamiképpen meg is született volna. Azok képzeletében, akik az erdélyi irodalom álmát hordozták, olyan kép alakult ki, amelyet csak reális eszközökkel és lépésről-lépésre lehet megvalósítani. *Az első lépés a szellemi önellátás fényéből indult ki.* A magyar toll szabadságharcát

vivja a románság felé, de egyidejűleg kihasználja a megnyíló lehetőséget és megtöri az anyaországi irodalmi centralizmust, amely hosszú évtizedeken keresztül elnyomott minden vidékies megnyilatkozást. Tabéry Géza, a „Magyar Szó“ szerkesztője, mindjárt a közjogi változás elején ezt így jelentette be: „Szerkesztői elvem, hogy nem annyira európai nivóra kell törekednünk, mint inkább arra, hogy a magyar centrumtól az események kényszere folytán levált területek irodalma meginduljon... Programmomat nyíltsággal hangoztattam: *irodalmi decentralizációt akarok, mert elszakadtunk Budapesttől.*“ Kicsiben tehát ugyanazt, amit Pest, színházban, irodalomban, ujságírásban. A magunk módja szerint. A magunk íróival. A magunk vállalataival, hogy ne legyünk kiszolgáltatva egyes könyvkiadók üzleti elgondolásainak és hogy önálló szellemi befolyásolások nélkül kifejlesztve képességeiket végre megszerezhessük nem az egyes íróknak, hanem magának az erdélyi irodalomnak a nagykorúságát. Mert ha történetesen nincs Trianon, Tabéry, Berde és más néhány idetapadt és ambíciókkal teli író akkor is boldogulni tudott volna. De bizonyos vonatkozásban előny fakadt a kisebbségi sorsból, jó oldalát is megláttuk a babiloni fogságnak, mert így könnyebben kézbeemelhetjük hárfánkat. A körülmények mindkét oldalról segítettek. A románok felé az a tudat, hogy *ellenük* harcolunk, az anyaország felé az a tudat, hogy *helyette* folytatjuk a harcot. Tehát vagyunk valaki, akit odaát meg kell becsülni és akire nem kell úgy nézni, mint jámbor kolozsvári pennás emberre, hanem mint „Cluj-on“ rekedt kisebbségi magyar íróra, aki lenn a végeken az ősi folytonosság eszméit őrzi. Talán elveszítettük Magyarország felé az érvényesülés útját, amely Budapesten keresztül a budapesti kapcsolatok ápolásához vezetett volna, de megnyertük idehaza a küldetés nimbuszát. *Az irodalom sohasem úgy születik meg, mint egy kert, amelynek egyik oldalába a gazda bölcs előrelátása konyhanövényt, másik oldalába gyümölcsfát ültet, a kerítésre pedig fuszulykát futtat fel.* De bizonyos tervszerűség a részünkről, már az egyes műfajok megélénkítésénél is felfedezhető volt. *Igen is, rejlett tudatos szándékosság abban, hogy az első esztendők lírai hullámváza után regényírással készítettük íróinkat, bizonyos váltógazdasággal a regények bizonyos fajképeit alkalmaztattuk (történeti regény, a „vallani és vállalni” regényei) és amikor pályázatok meghirdetésével a napilapok a belterjesebb novella-tenyésztésre tértek át, egyszerre számos oldalról hangzott fel a kívánság: erdélyi drámára is szükség van, iparkodni kell hát megteremteni. Tudatossá vált bennünk az önállóság gögje. Kezdtünk összehasonlításokat tenni, melyik műfajban vagyunk előrehaladottabbak és hátrábbmaradtak az anyaországi irodalomnál, a két irodalom szellemét és erkölcsi magatartását vetettük szembe egymással*

és sopánkodtunk, hogy miért nincs még esszé-irodalmunk, ifjúsági irodalmunk, mint az anyaországnak.* Mondom, ha már álmodtunk, nagyokat álmodtunk, — a helikoni tölgyek a tanui mértéktelen mohóságunknak, — de mind azzal erősítettük magunkat, hogy a dánok is alig vannak többen mint mi, irodalmuk mégis világhírű. Magunk elé idézve Erdély történeti szerepét a fejedelemségek idejében, a megszállottak dühével hajtogattuk: minden magyar nyelvterület, az anyaország, a felvidék, a délvidék szellemi megújítása Erdélyből fakad s majd mi utánunk, szellemi magatartásunk után igazodik. A nagy magyar gondolat számára mi, Erdély, leszünk a mentsvár, mint voltunk hajdanán. Csak legyünk türelemmel, jönnek majd azok az elbizakodott budapesti írók is tanulni hozzánk.

Ehhez azonban az volt szükséges, hogy vegyék észre: létezőnk.

Most már megvallhatjuk, hogy minden nagy igyekezetünk ellenére is, a budapesti irodalom sokáig nem látott meg bennünket. Odaát kezdték sűrűn emlegetni Erdélyt, a napilapok tele voltak a román hatalomtartók viselt dolgaival, de lépten-nyomon rajtacsíptük őket, hogy érdeklődésük felületes, halvány sejtelmük sincs a kisebbségi élet titkairól. És csüggedve láttuk azt is, hogy ha vannak is olyan jeles költőink mint Áprily, vagy Reményik, íróink, mint Nyirő és Tamási, nagy általánosságban az erdélyi irodalomról senki sem tud semmit, mozgalmainkat félreértik, félremagyarázzák és csak azok nevei rémlik fel előttük, akiket a kisebbségi politika szűrője átengedett.

Bizonyára még egy darabig „önállóságunk“ bilincseiben maradtunk volna, mert a megfelelő érdeklődés hiánya folytán amit köszönyüknek raktunk fel magunkra, néha bűnünk is lehet és bármilyen paradoxonszerűen is hangozzék, Erdélyben sokkal könnyebb volt irodalmat kitenyészteni, mint közönséget, *nos, sokáig egy helyben topogtunk volna, ha éppen az anyaországi ellenmondások nem sietnek segítségünkre s nem emelnek ki bennünket a környező társadalmi közönyből.* Az a körülmény, hogy a budapesti napilapok „lezsídozták“ Makkai püspököt Ady könyve miatt és hogy az erdélyiek „szakadár“ jelszavakkal dobálóznak, hogy a szellemi élet kettéhasadásának folyamata fenyeget, e vésztünetek kezdték foglalkoztatni a magyar honi érdeklődést és talán nem is volt olyan nagy baj, hogy ez az érdeklődés kezdetben politikai jellegű volt. A legismertebb erdélyi írói név Magyarországon eleinte a Végvárié volt. Azt

* A Cimborát később megpróbálták újjáélesztetni, de nem sikerült. Ifjúsági irodalmunknak újabb terméke az Uj Cimbora volt, amelyet a Minerva adott ki. Az egyes ifjúsági lapok közül kiemelkedtek az Erdélyi magyar lányok, Ifjú Erdély, Jóbarát, nagyrészt felekezeti jelleggel. Figyelemreméltó tünet, hogy sem irodalmi közületeink, sem az erdélyi írók nem karolták fel eléggé az ifjúsági irodalmat.

hiszem, őt választották be leghamarább a Kisfaludy Társaságba. Gyallay Domokost, aki lármás körülmények között hagyta el a Pásztortűzet, miután már tagja volt a Petőfi Társaságnak, a pesti konzervatívok most éppen azért választották be a Kisfaludyba, hogy világszemléleti elégtételt nyújtsanak neki. A harmadik kisfaludysta P. Gulácsy Irén, aki „Fekete völgyek” című Budapesten megjelent regényével egyszerre kiugrott és akarata ellenére a konzervatívok kedvence lett. (Krisztof György kolozsvári egyetemi tanár például a virágzás korszakában egyedül Gulácsy Irént ismerte el nagy írónak.)

De már a „Fekete völgyek” előtt egy budapesti kiadó, a Génusz, nagy könyvsikert ért el Makkai „Ördögszekeré”-vel. Ha nem tévedek, ő volt az első erdélyi prózaíró, aki a *kisebbségi* életben Magyarországon kapott kiadót. Sokat köszönhet az erdélyi prózai irodalom Benedek Eleknek is, aki emlékeztette az Atheneumot az Erdélyben lappangó irodalmi értékekre. Az Atheneum később leküldte Heltai Jenő igazgatót, hogy miközben az itteni könyveseknél az Atheneum könyveinek behozatalát előkészítse, nézzen körül az erdélyi írók berkeiben. Utjának eredménye, hogy az Atheneum három erdélyi munkát, Berde Mária Haláltáncát, Tabéry Géza Bolyai-regényét, a Szarvasbikát és Áprily Lajos egy verseskötetét kiadta. De e könyvek az erdélyiekkel szemben bizalmatlankodó könyvpiacra csak mérsékelt sikerrel szerepeltek, noha Tabéry és Berde neveinek már a békeidőkből rokonszenves volt csengése.

A nagy erdélyi könyvsiker azonban még nem következett el.

Dultak a viharok egyes erdélyi könyvek körül, de e nem szándékolt figyelemébredésnél hatékonyabb eszköznek bizonyult a pódium.

Az erdélyi írók Budapestre járása tíz évvel a közjogi változás után kezdődött el. Olvasom, hogy 1928 elején Áprily Lajos szerepel Inczedy Joksmann Ödön dalszerzővel, a Magyar Párt későbbi ügyvezető alelnökével, a zeneakadémián megrendezett irodalmi estély keretében. Benedek Elek Debrecenben tart előadást az erdélyi irodalomról, Bárd Oszkár, Szabó Mária, Szántó György a Fáklya rendezésében ugyancsak a zeneakadémián mutatkoznak be. A felvillanó érdeklődés hatásaként egy Helikon elnevezésű ismeretlen budapesti kultúr-vállalat kétes értékű „erdélyi” estét rendez, de abba is hagyja a marosvécsiek tiltakozására. A nagy reprezentatív erdélyi est a Helikon budapesti bemutatkozása volt,* amelyen

* „Budapest a magyar szellemi együttérzés oly forró szeretetével fogadta a Helikont, amilyenre legmerészebb álmunkban sem mertünk számítani. Este a Zeneakadémia nagyterme szorongásig megtelt közönséggel. A művész-szobában száz-számra tolongtak ismerősök és ismeretlenek, akik látni akarták az erdélyi írókat, beszélni akartak velük. Ekkor már erősebben érezni lehetett, hogy az estély mélyebb s maradandóbb

Ravasz László püspök tartotta a megnyitó beszédet és ez a találkozás közte és az erdélyi irodalom küldöttei között annál bensőségebb, mert hiszen ő volt az, aki „elhajlástól“ féltette az erdélyi irodalmat. Többek között ezeket mondotta: „E pillanatban kirekesztjük innen az irodalom-politikát is és úgy gondoljuk, hogy a különböző kritikai felfogások csak határozati javaslatot terjesztenek az idő és történelem törvényhozása elé. Melyikből lesz köbevésett törvény és melyik vész el a semmiségbe, ma még nem tudjuk, de tény az, hogy a Génusz szabadon dolgozik és szuveréne és nekünk egyetlen kiváltságunk munkáját szemlélni és magyarázni.“

Az irodalmi estélynek roppant sikere volt. Az erdélyi irodalom-politika végre elérte célját és betört az anyaország szellemi életébe. Ugy festett, hogy irodalmunk levetette a gyerekcipőt és most már a maga lábán jár. Meg tudta értetni azokkal is, akik nem sok jót tartottak felőle, hogy az erdélyi íróknak nemcsak az az érdeme, hogy „írnak“ és terjesztik a magyar szót, hanem tudnak is írni. Kezdetnek ez is elég.

Az érvényesülés rejtélye.

A kritika csak előtérbe hozhat műveket, az irodalom-politika csak rávezetheti az írókat, hogy ebben vagy abban az irányban dolgozzanak, de a sikert nem biztosíthatja nekik. Ez egészen rejtélyes valami, amit nem lehet kiszámítani.

Makkai Sándor Ördögsekere 1926-ban jelent meg Budapesten, kétségtelen siker. *Gulácsy* Irén Fekete vőlegények-je

nyomokat fog hagyni, mint egy szokványos irodalmi est. Amint valóban úgy is következett. Bevonultunk az emelvényre. A közönség nemcsak a nézőteret töltötte meg, de az előadói emelvényen elhelyezett széksorokon s a sorok között is oly sűrű tömegben ültek és álltak egybegyülve diákok, előkelőségek, erdélyi repatriáltak és máskor egykedvű bennszülött budapestiek, hogy a szereplő íróknak könyökkel kellett útát törniök az előadó asztalig. A kettészakított magyarság önfeledt szellemi találkozója volt ez az est egyetlen forró, szünni nem tudó ölelésben. Műsor végétével a közönség ismét felállott. Sohasem tapasztalt tapsfergetegben álltak egymással szemben a könnyeikkel birkozó írók és a könnyeknek szabad folyást engedő közönségük. Karok nyultak az emelvény felé, zsebkendők lobogtak a dörgő éljenzésben és a karok ezer és ezer ember karjai azt az ölelést jelezték, amivel a szabad Magyarország szívére szorította az elszakadottakat.“ (**Tabéry Géza, Emlékkönyv.**)

A románok tudták, hogy ez az est úgyszólván „irredenta” megnyilatkozás, mi a magyarázata, hogy útlevelet adtak a kifelé törtetőknak? (Csehszlovákia például egészen 1940-ig nem engedte be az erdélyi írókat és mint „Helikon“-t azután sem.) A magyarázat, hogy a Helikon 1927, tavaszán Bukarestben mutatkozott be és érintkezést talált a román írók egyesületének legkimagaslóbb egyéniségeivel. Ez volt az időpont, amikor első ízben olvadt fel a jég a románokban a magyar kultúra iránt. **A Helikon irányítói ezt a kedvező pillanatot megragadták** és sietve pár hónappal később, miután az első bemutatkozás a román fővárosban történt, Budapesten is nagyszabású estélyt rendeztek.

1927-ben, a magyar év bestsellerje. *Markovits* Rodion Szibériai garnizonja megjelent 1928-ban, európai siker.

Markovits Rodion ügyvéd volt Szatmárnémetiben, mellesleg a Keleti Ujság ottani tudósítója. Évekkel ezelőtt már megjelent egy novellás-kötete, de senkisé sem vette észre. Egy szép napon beállított Kolozsvárra a Keleti Ujság szerkesztőségébe és elmondotta, hogy szenzációs témája van a számunkra: szibériai hadifogságáról akar kollektív regényt írni. Mielőtt azonban még átadná a kéziratot, szeretne felhívást közzétenni a Keleti Ujságban, hogy mindazok, akiknek fogságukkal kapcsolatosan érdekes élményük van, közöljék vele.

A hadifoglyok érdeklődése nagy volt. Az emberek szeretnek levelezni. Inkább ők írnak, mint olvasnak. Markovits garadával kapta az élménybeszámolókat. Hogy mit használt fel belőlük, nem tudom. A riportregény azonban elindult, Markovits naponta küldte be a folytatásokat.

A szedést azután félretették a nyomdában, a matrica volt Markovits szerzői honoráriumára. A kinyomott könyvvel a Markovits házaspár elkezdett házalni. Pár száz darabot el is sütöttek belőle. De mivel a kritika is alig emlékezett meg a könyvről, az a veszedelem fenyegette, hogy elsülyed a nagy sülyesztőben.

Markovits beküldte a könyvét Marton Sándor színházi irodájának is. Marton veje, báró Hatvany Lajos, mint politikai elítélt a börtönben ült és apósától kért olvasnivalót. Így került a Szibériai garnizon néhány más könyvvel együtt Hatvanyhoz. Az irodalmi báró lelkesedve fedezte fel a könyvet, írt a Géniusznak, ahol az agilis Káldor, aki már régóta figyelte az erdélyi irodalmat, idejében rácsapott az Ördögszekérre és csak nemrégiben íratott ki regénypályázatot az Erdélyi Irodalmi Társasággal, átvette a könyvet és elolvasta. Egyelőre nem akarta megjelentetni, hanem bizományba kérte Markovits Rodionnak megmaradt erdélyi példányait.

A könyv elfogyott. Most azután kiadta a Géniuszt. A mű beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Remarque, Renn, Gläser könyvei mellett csakhamar erre a könyvre is ráterelődött a pacifista Európa érdeklődése. Elsőnek a németek vásárolták meg, a Vossische Zeitung hozta le folytatásokban, könyvalakban csak ezután jelent meg. Folytatásokban közölték a francia, angol és amerikai napilapok, egyidejűleg cseh, olasz, román és más nyelvű fordításban is napvilágot látott. Markovitsnak meg kellett tapogatnia magát: valóság-e ez vagy álom? Mindennap befutott egy csekk, ömlött a jó külföldi valuta és emellett erkölcsi siker is. Egy olyan finomtollú író, mint Nagy Endre, a Nyugatban a Szibériai garnizont Cervantes remekével hasonlítja össze, zseninek titulálja. Markovits pár hónap alatt több millió lejt szedett össze, akkora összeget, hogy emeletes bérházat vásárolhatott volna magának. De bohém volt és a pén-

zét pár hét alatt elkártyázta a szatmári ujságíróklubban.

Nem esett kétségbe. Majd hoz a Garnizon újabb pénzt, akár mint film vagy színdarab... A diadalmas szerző annyira bizott saját zsenijében, hogy feltételezte: újabb könyve is olyan furorét kelt, mint az előbbi. Megírta az ugyancsak hadifogságtárgyú Aranyvonatot. Roppant reklám, de mérsékelt siker. A közönség ízlése kiszámíthatatlan. Nagy Endre minden áradása ellenére mi akkor is csodálkoztunk, amikor a Garnizon „futott” a világpiacon. „A Garnizon laposan van megírva, ez a szívhez szóló tömegmondanivaló azonban annyira hétköznapi és magyartalan és olyan meg nem szerkesztett és ki nem válogatott anyaggal és természetes hanyagsággal került formába, hogy csak a téma nagyszerűsége — grandiózus époszjellege — menthette meg a könyv olvashatóságát” — írta a pesti kritika bódulatával szemben erdélyi ellenhangként Molter Károly, akit igazán nem lehetett sem kenyéririgységgel, sem szemléleti vaskalapossággal megvádolni. Érdekes, hogy az *Aranyvonal* megírásában már jobb volt. A szerző itt már szerkesztett, csiszoltabb mesterségbeli tudással igyekezett a mű bordázatát megépíteni. Ez azonban nem segített. A patront kilőtték, a háborús téma Európaszerte elhasználódott és lomtárba került. A későbbi években Markovits más természetű műveket is írt, de nemhogy Budapesten, vagy Berlinben, — már Szatmáron sem kapott többé kiadót. A kártya sem kedvezett neki, felhagyott az ügyvédséggel is, Temesvárra költözött, a Temesvári Hírlapnak volt a munkatársa. A lap megbukott és Markovits 1940-ben *Reb Ancsel* című avasi-jiddis történeteivel házalt ismerősei között, mint tizenöt évvel ezelőtt a Garnizonnal.

Pedig: tehetséges ember és nem lehet elvitatni egyetlen művétől sem bizonyos írói képességeket. Kitűnő megfigyelő, humora van. Emlékszem, hogy amikor itt Erdélyben sem lehetett ellenállani néhai világsikerének, meghívót kapott ő is a helikoni összejövetelre. Azok, akik nem ismerték, a hősi nemzedék pénztelen-nincstelen lírikusai úgy tekintettek reá, mint valami csodára. Rodion a háromnapos tanácskozáson meg sem mukkant. Népnevelés, falusi könyvtár, irodalmi pályázat, Bólyai emlékmű létesítése és más ilyen kérdések hidegen hagyták. Az ő eleme az este volt, amikor egyedül ő jött le lakkcipőben és szmokingban vacsorázni, feketézés közben nekitámaszkodott az egyik oszlophoz, kávéházi viceket mondott el a grófoknak és jóakaratulag kacsintott hozzá. Bebizonyosodott, hogy ebben az ideálistikus célokért vergődő környezetben gyanus minden író, aki sok pénzt keres. Nem a mi emberünk. Összetévesztette a vécsi szalon parkettjét a kávéházi padlóval, egy tradicionális főúri ház cérnakesztyüs inasát a Központi pikkolójával.

A rákövetkező évben el is maradt. A gyülekezést megelőzőleg cikket írt valamelyik lapban, hogy nem megy többet Vécse,

rosszul érzi ott magát és közben jól odamondogatott vendéglátó gazdáinak. A „baloldali“ orgánumok siettek kihasználni Markovits visszavonulását a Helikon ellen. Nagyban magyarázgatják, hogy a Markovits-eset is világosan mutatja: a Helikon álszabadelvű, nincs semmi értelme, hogy egy olyan tetőtől-talpig önérzetes és szemléletére rátarti férfiú, mint Markovits, a vizet a tűzzel keverje össze.

Ugyanezen a helikoni összejöveten — gondolom a harmadik, vagy negyedik évben lehetett — Markovitson és az ifjú generáció kétségtelenül egyik legtehetségesebb tagján, a húszéves Dsida Jenőn kívül először üdvözölhattük mint eszme-közösségünk új tagját, Szántó Györgyöt. Az ő pályafutása is mutatja, hogy milyen rejtélyes valami a könyvsiker.

Szántó György immel-ámmal fogadta el a meghívást. Meg volt sértve, hogy Kemény Jánosnak még csak most jutott eszébe őt meghívni. A Fekete éveim emlékiratából tudják azok is, akik nem állottak vele közvetlenebb kapcsolatban, hogy nagyon rosszul esett neki az eddigi mellőzés, holott már két könyve is napvilágot látott. Miután vak volt s e testi defektusából kifolyólag önmagát kellett tekintenie a világ közepének, érzékenyebben reagált minden külső behatásra, mint más. Sérített önérzetében elhatározta, hogy majd meg fogja mutatni, író ő is és tud olyan könyvsikert elérni, mint a Helikonnak akármelyik tagja.

Szántó, mielőtt egy háborus gránátlövés megfosztotta volna szemévilágától, jónevű festő volt. A háború után Aradon élt csendes visszavonultságban. Az ecsetet felcserélte a tollal és „Sebastianus útja elvégeztetett“ címmel ugyanolyan expresszionista modorban, mint ahogyan festegetett, regényt írt. *Őtszínű ember* című közel ezeroldalas regénytriológiájával is elkészült, de ez a könyve, amelyet ő a legjobbnak és legigazabbnak tart, még ma sem tudott kiadót kapni.

A legtermészetesebb az lett volna, hogy Szántó kézírataival az Erdélyi Szépmíves Céhhez fordul. Nem tette. Első nagyobb regényét Móricz Miklós, Móricz Zsigmond öccse vette meg a Brassói Lapok számára. Móricz akkoriban e lapnak volt belső munkatársa. A *Bábel tornya* tatárjáráskorabeli történeti regény, lehiggadt írói eszközökkel és igen nagy magyar-tudattal megírva, amely vonások ellentétben látszottak lenni Szántó eddigi lármás baloldaliságával és múltó divatú európaiasságával. A Szépmíves Céh a Bábel tornya megjelenése után maga közeledett Szántóhoz és lekötötte „Mata Hari“ című könyvét.

De Szántó a maga elismertetését az erdélyi írói körökben Budapesten keresztül akarta kicsikarni. Nem kis meglepetést jelentett Erdélyben, amikor olvastuk, hogy egyik budapesti könyvkiadó, a Dante egyszerre három hatalmas méretű Szántó-regényt is megjelentet. Ez akkoriban még szokatlan volt, mert

a budapesti könyvesek igazán nem bíztak az erdélyi írók „használhatóságában“. Szántó rendkívüli elbeszélő tehetségét, amely fantáziában a Jókaiéval vetekedik, Benedek Marcell, a Dante könyvkiadó akkori lektora fedezte fel. A Dante olyan reklámot nyújtott Szántónak a pesti sajtóban, mint amilyent akkoriban a divatos Mereskovszkij-nak és Wells-nek rendeztek csupán. Az eddig mellőzött írókat egyszerre ünnepelni kezdték és hogy Erdélyből jött, az Erdély iránt mutatkozó érdeklődést is kiemelte a közönyből. A Dante csakhamar újabb kiadásban megjelentette a Bábel tornyát, a rákövetkező évben kiadta Első hajnal-Utolsó hajnal című regényt is, úgy hogy Szántó most már tiszteletreméltó irodalmi múlttal a háta mögött startolhatott Marosvécsen.

Ellentétben Markovits Rodionnal, Szántó ténylegesen a mi írónk volt, a Helikon ideológiájának mindvégig legharcosabb szószólója és sikereiben gazdag pályafutása, amely a Stradivárilal ér el később a zenitét — ennek is meg van a maga érdekes története, mint minden Szántó-könyvnek —, csak megerősítette a róla alkotott nézetet.

Az irodalmi érvényesülés rejtélyes tüneteivel a kisebbségi korszak más szakaszaiban is találkozunk. Kuncz Aladár Fekete kolostorának, Tamási Ábeljének és Nyirő József Uz Bencéjének is meg van a maga felette jellemző históriája.*

A Helikontól jobbra és balra.

A virágzás korszakában a leginkább látható irodalmi mozgalom a Helikontól indul ki és a Helikon irányában zajlik. Az a nagy ügybuzgóság, amely elfogta a szabad munkaközösségbe tartozókat, végigrezgett a szellemi élet minden területén is.

* KUNCZ Aladár regényét már testében a halálos betegség csíráival kezdte írni. A könyv lektora Kós Károly volt, aki a művet unalmasnak tartotta és attól félt, hogy a Céh rá fog fizetni a terjedő könyvre. De Kuncznak olyan vezetői szerepe volt a Helikonban, hogy nem lehetett művét meg nem jelentetni. A Céh azután könnyelműen átengedte a második és a többi kiadás jogát az Atheneumnak, amely hét vagy nyolc kiadást hozott ki belőle. A Fekete Kolostort később angol és francia nyelvre is lefordították. **Tamási** Ábeljével öt budapesti kiadónál is kísérletezett, a kéziratot visszautasították. A Céh adta ki és a Révai népszerűsítő munkája révén óriási sikert ért el. Tamási eredetileg csak egy Ábel kötetet akart írni, de Lantos Kálmán kívánságára trilógiává bővítette ki. A trilógiát több európai nyelvre lefordították. **Nyirő** József az Uz Benczét Székelyudvarhelyen írta folytatásokban. Mint a Keleti Ujságnak számkivetett tudósítója, igen nehéz körülmények között élt és mert Udvarhelyről nem volt sok mit „tudósítani“, a tudósítások fejében hetenként egy-egy tárcát küldött lapjának, nem is gondolva arra, hogy ezek az írások könyvalakban is megjelennek. Később maga a Céh is vonakodással adta ki az Uz Benczét, egyedül Lantos Kálmán népszerűsítő ügyességében bizva. **Azóta az Uz Bencze az utolsó három évtized legnagyobb magyar könyvsikere lett.**

Megemlékeztünk arról a hősi korszakban elkezdődő népies-irodalmi tevékenységről, amely Benedek Elekkel együtt mélyen belenyúlik a harmincas évekbe is. De külön figyelmet igényelnek az irodalmi társaságok is, amelyeknek írói most fokozottabb mértékben igyekeznek bizonyosságát adni, hogy ők is itt vannak.

A társasági pezsgés úgyszólván minden városban észlelhető. Az aradi Kölcsei-társaság irányítását Krenner Miklós vette a kezébe. A Szigligeti-társaság vezetésében Nagyváradon az elismert szervezőképességű Perédy György kapott megbízást*. Szerencsésen megtalálta a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság is a legkitünőbb főtítkárt Sényi László személyében. Ez a művelt, európai szabadelvűségét a változó időkben is egyaránt megőrző főúr úgyszólván egyetlen hivatásának tekintette, hogy a Kemény Zsigmond-társaságot az irodalmi élet góciává avassa és kiemelje kisvárosi elszigeteltségéből. Az egész kisebbségi korszak alatt nem volt egyetlen irodalmi társaságunk sem — az Erdélyi Irodalmi Társaságot is beleértve —, amely annyira közügyszerűen kezelte volna az irodalmat, mint a marosvásárhelyi. Sényi László a társaság kultúrtevékenységébe belekapcsolta az egész országrész szellemiségét, a társaságba bevásztatta a helikoni írókat, kivétel nélkül és így elsőnek teremtett kapcsolatot általában az irodalmi társaságok és a Helikon között, amelyek eddigelé két malomban örültek, idegenkedve állottak szemben egymással. A Helikon, vagy legalább is annak néhány vezetőtagja lenézte az irodalmi társaságokat, korszerűtleneknek és dilettánsoknak tartotta őket, az irodalmi társaságok pedig berzenkedtek, hogy a Helikon kihívóan eltakar minden más irodalmi tevékenységet, nem ápolja eléggé a magyar tudatot, szóval megismételte azokat a vádakat, amelyekben a Helikon a kisebbségi politika részéről is éppen elég mértékben részesült.

Sényi László megtörte a jeget. Nemcsak, hogy szakított az előítélettel, de meglátta a lényegbevágó különbséget az irodalmi társaságok és a Helikon között. Ha a társaságok azt a szerepet igénylik maguknak, amit az az írói tömörülés, amelynek min-

* PERÉDY György a kisebbségi közélet és az erdélyi ujságírás egyik legaktívabb embere volt. Az impériumváltozas idejében a Nagyvárad munkatársa, a város közéletének legmotorikusabb ereje. Résztvett minden magyarpárti mozgalomban, több évig ügyvezető alelnöke az ujságírószervezetnek. Mint a Szigligeti Társaság főtítkára, ő emelte ki a társaságot évtizedes tiszteletéből. Később felelős szerkesztője a Magyar Lapoknak. Ma a budapesti Ujságnak segédszerkesztője. Abban a korszakban, ahol az etikai erő nem egyszer többet jelent a szellemi felkészültségnél, és ahol a kiállítás, kollégiálitás, altruizmus többet használnak a közösségnek, mint egy-egy elszigetelt irodalmi alkotás, a Perédy Györgyök munkakészségét nem lehet eléggé méltányolni. Perédy György különben tehetséges írónak is indult, novelláit még Bródy Sándor közölte annak idején a Jövendőben.

den tagja hivatásos író, akkor helytelen úton járnak. De ha az irodalmi társaságok rájönnek, hogy vannak feladatok, amelyeket a Helikon nem tud betölteni, vagy legalább is mellékes célnak tekint, ellenben a társaságok betöltenek: a *közvetítői* szerep közönség és író között, a művelődésnek népszerűsítése és termékeny szolgálata azokban a városokban, ahol székhelyük van, akkor nemzeti szempontból rendkívüli nagy szolgálattételre hivatottak. Senki sem kívánta, hogy az irodalmi társaságok a Helikont mint fölöttük álló csillagzatot tekintsék és ők maguk lecsökkentsék magukat az irodalomkedvelők amatőr csoportjaivá. Ezt a feltevést már is kizárta az a körülmény, hogy az irodalmi társaságoknak tagjai maguk is érdemes írók voltak — ha nem is valamennyien —, tagjai a Helikonnak is és a Helikon maga is feladatának jelölte meg, hogy közvetítői munkát végez, különben fönnakad a légüres térben. Láttuk, hogy az egyes írók szemléleti felfogását a kisebbségi nép alázatos szolgálatában csak fél- és negyedhangok választják el. *Nos, ugyanezek a negyed- és félhangok választják el — mutatis mutandis — a szabad írói közösséget az irodalmi társaságoktól.* A cél az, hogy az irodalmi társaságokban minél több hivatásos író kerüljön, az így megerősödő irodalmi társaságok pedig minél inkább vállalják a közvetítői feladatot, s ama bizonyos félhangig hangsúlyozza ki mindegyik nem annyira rendeltetési különbözőségét, mint a feladatkörnek kölcsönös megosztottságát. Sényi László így látta a Kemény Zsigmond-társaság szerepét. A következmény az volt, hogy a helikoni-írók is testvérintézménynek ismerték fel e társaságot, amelynek 1928-ban elnöke is lett Kemény János, a Helikon gazdája.

Az Erdélyi Irodalmi Társaságban a fellendülés csak későbbi években kezd megmutatkozni. A társaság, mihelyt jogi személyiségét rendbehozta, Lugoson, Vásárhelyen és Nagyváradon mutatkozott be, több díszülést tartott, megrendezte első előadásorozatát magyar lírai költőkről tízenkilenc előadással, amelyeket később regényírói és drámaírói ciklussal folytattott. Ezeknek az előadásoknak lelke Kovács Dezső volt. A társaság a kultúrközeledés ügyében sem akart a Helikon háta mögött maradni és ennek bizonyossága, hogy 1928-ban Bitay Árpád* összeállításában Antológiát adott ki román költőkből.

* BITAY Árpád (1896—1938) rendkívül sokoldalú és nagyműveltségű tudós. Kitűnő nyelvész, a román irodalomnak egyik legalaposabb ismerője. Az irodalmi- és művelődés történeti kapcsolatok megteremtése körül a két nemzet között, talán neki vannak a legnagyobb érdemei. Megírta magyarul a román nemzet irodalomtörténetét. Számos művet fordított románra, Jókaitól, Szigligetitől elkezdve, az élő erdélyi írókig. Bitay hívta fel a közfigyelmet a moldvai magyarságra 1926-ban írt könyvében. Már hivatásánál fogva is lelkes hirdetője volt a magyar-román kulturkapcsolatok megteremtésének. Jorga szabadegyetemén, Valenii de Muntében évről-évre előadást tartott a magyar irodalomról.

Hovatovább leküzdötte ellenszenvét is a helikoni írókkal szemben. Tagválasztó gyűlésein, amelyek meglehetősen izgalmasak voltak, meg akarta mutatni, hogy csak lépésről-lépésre engedi át a helyet és aki jó a Helikonnak, az még nem feltétlenül jó az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Kisebb-nagyobb vonakodással a társaság tagjai közé választotta a helikonisták közül Bárd Oszkárt, Kós Károlyt, Kádár Imrét, Molter Károlyt, Nyirő Józsefet, Tompa Lászlót, Tabéry Gézá, Ligeti Ernőt, viszont jellemző, hogy Tamási Áront, akiben igen harcos ellenfelet látott, csak 1937-ben, 16 évvel Kádár Imre beválasztása után, vette fel.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság összetételét jellemezte, hogy tagjainak értékes része inkább tudományos és nem „irodalmi” munkát végzett. *Az erdélyi magyar tudományos törekvések tekintetében 1930-ig csak olyan tevékenységet látunk magunk előtt, amely nem mutatkozik egyenértékűnek a szellemi élet más területén végzett munkával.* Irodalmi vonatkozásokban beszélhetünk hőskorról és virágzás koráról, Jancsó Elemér a kisebbségi tudományos életre vonatkoztatóan e két korszaknak a „próbálkozás” és az „erőgyűjtés” nevet adja. Nyilvánvalóan az erdélyi tudományosság helyzete sokkal nehezebb, mint az irodalomé. A kolozsvári egyetem elköltözésével nemcsak a természettudománynak, de a szellemtudománynak kimagasló egyéniségeit is elveszítettük. A természettudományok művelését megakadályozta azok számára is a mostoha sors, akik itt maradtak, mert elvették előlük a laboratóriumokat, a kutatás helyét, a tudományos könyvkiadó műhelyeit. Ezt a hiányt érezték a szellemi, a szellemtörténeti törekvések képviselői is, akik tudományos folyóirat híján legfeljebb napilapokban és irodalmi lapokban irhattak. A Minerva áldozatkészsége folytán megszületett az *Erdélyi Irodalmi Szemle*^{*}, amely a konzervatív kritikának tág, de nem termékeny teret biztosított. Az Erdélyi Irodalmi Szemle később megszűnt, helyébe lépett az újból meginduló *Erdélyi Múzeum*.^{**}

* Szerkesztették Borbély István és Kovács Kálmán. Kovács Kálmán (szül. 1883.) Erdélyben eltöltött életmunkáját nem kísérik sem könyvek, sem tanulmányok és mint közéleti férfiú soha nem is állott az előtérben. Tanár volt az Unitárius Kollégiumban, majd püspöki titkár, de különböző címek és rangok nélkül meg tudta mutatni kitűnő politikai és nemzettudatosító képességeit. Tanácsadója, ösztönzője, sugalmazója számos kisebbségi, politikai, egyházi és irodalmi ügyvitelnek. Fáradhatatlan energia, az erdélyi viszonyok tökéletes személyi és tárgyi ismerete — ezek azok a tulajdonok, amelyek erdélyi szerepléseit emlékezetessé tették. A harmincas évek vége felé költözött át Magyarországra, de ott is összekötője volt az erdélyi és anyaországi ügyeknek.

** TAVASZY Sándor (Erdélyi Helikon 1934) tagolja a kisebbségi tudományos élet eddigi eredményeit a következőképpen: **első** időszak 1919-től 1924-ig az Erdélyi Irodalmi Szemle megindulásáig és az EME legalább csökkentett erejű működésének a megkezdéséig; **második** idő-

Kik voltak a szellemtudomány képviselői közül azok, akik nevei nélkül még hozzávetőleges képet sem rajzolhatunk meg az első évtized erőfeszítéseiről? Legelsősorban György Lajos*, mellette Bitay Árpád, Borbély István, Kristóf György, Kelemen Lajos, Makkai Sándor, Biró Vencel, Rajka László neveit kell felemlítenünk. Ezek közül az enciklopédikus műveltségű Bitay Árpád, Borbély István, Seprődi János korán elhullottak. Említett tudósok egytől-egyig vezető egyéniségei voltak az Erdélyi Irodalmi Társaságnak és intellektuális háttért alkottak a Minerva mögött, mely most már megpróbálkozott szépirodalmi művek kiadásával is, így kiadta Gulácsy Irén Fergeteg c. regényét, Balogh Endre posthumus novelláskötetét, Berde Mária, Gyallay Domokos, Donáth László és Nikodemus Károly könyveit, ezzel is igazolva, hogy mesterséges választóvonal csak a politikában lehetséges — az irodalomban nem igen lehet osztályozni s végelemzésben minden erdélyi könyvkiadóvállalat ugyanazt a garnitúrát kénytelen foglalkoztatni.

Ami a baloldalt illeti, szellemi tevékenységének csak egyetlen gyűjtőmedencéje volt: a *Korunk*. 1926-ban indult meg, Dienes László szerkesztette és tulajdonképpen a megszűnt Napkeletet igyekezett pótolni. A folyóirat tartalmas és színvonalas volt és még nem vette fel azt a társadalom-szemléleti merevséget, amelyet új szerkesztője, Gaál Gábor hozott magával. A *Korunktól* bennünket szemléletben egy egész világ választ el. Még sem tagadhatjuk meg a folyóirattól, hogy információi

szak 1924—1930-ig az Erdélyi Múzeum újból megindulásáig és az egyesület fokozottabb erejű munkásságának kezdetéig; **harmadik** időszak. 1930-tól napjainkig, amikor a gazdasági válság ellenére is az EME munkássága fokozódik. Méltatja az Erdélyi Irodalmi Szemle jelentőségét és miután megszűnt, érdemeit így bírálja el: „Ha ma tekintünk vissza a folyóirat munkájára és szellemére, megállapíthatjuk, hogy sok jóindulat mellett sok elfogultság is jellemezte a szerkesztőket is, az írókat is. A zűrzavaros idők közepette irodalmi értékeink védelmezésében és őrzésében mindegyre elszakadtak az átfogó tekintetű erdélyi szellemtől és egyoldaluan csak bizonyos hivatalos hagyományos tendenciákat engedtek szóhoz jutni. Így is azonban, mint az erdélyi irodalmi és tudományos hőskor első organuma közel áll szívünkhöz“. Felvetve a további kérdést, micsoda feladat előtt áll az erdélyi magyar tudományosság, megállapítja, hogy e tudományosságnak mindenek felett azokra a feladatokra kell tekintettel lennie, melyeket helyette senki elvégezni nem tud. Első sorban az erdélyi történeti kutatásokat kell szem előtt tartania. Súlyos tudományos feladatok várnak az erdélyi magyar filozófia, szociológia, etnográfia és geológia terén. Mindez nem jelent provinciálizmust vagy partikulárizmust, mert a kijelölt tudományos problémák teljes európai értelemben vett tudományos felkészültséget kívánnak“.

* GYÖRGY Lajos (szül. 1890) volt tanár képző int. igazgató, jeles és igen szorgalmas irodalomtörténész. Szerkesztette a Pásztortűzet, Erdélyi Irodalmi Szemlét, az Erdélyi Múzeumot. Számos tudományos mű szerzője. Tagja a Kisfaludy Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának. **Kristóf** György egyetemi tanárral (szül. 1878) főként ők ketten képviselték a harcos konzervatív irodalmi kritikát.

egyik-másik társadalmi kérdés megvilágítása tekintetében hézagpótlóknak bizonyultak és hogy irodalom-politikájának is, amely mindvégig szöges ellentétben állott a szellemi gironde, a Helikon irodalom-politikájával, jelentős szerepe volt az elburjánzó kritikátlanság és a fejét fel-felütő szólam-dagály megfékezésében. Gaál Gábor következetes és művelt kritikai elmének bizonyult, elveinek szilárdsága és puritán jellege azok körében is tiszteletet parancsolt, akik egyoldalú gondolkodásával különben nem értettek egyet. A szerkesztő hihetetlen ügybuzgalommal élt-halt folyóiratáért, amely a felszabadulás napjáig meg is jelent, de egymagában véve az a tény, hogy ilyen folyóiratot minden anyagi segítség, üzletes elgondolás, az olcsó népszerűségnek hajhászása nélkül ekkora terjedelemben fenn lehetett tartani, nemcsak a szerkesztő szívósságára mutat rá, de olyan olvasótábor jelenlétére is, amelynek igénye van és amelyet kellő körülményekkel meg lehet szerezni és meg is lehet tartani*.

Mindezeket a mozgalmakat egy keretben kell tehát szemlélünk, ha az erdélyi irodalmi élet virágoskertjében botanizálunk. Nagyszerű tenyészet és a flórának különös változatosága. Remek egységretöréskvés, egy belső rend megkeresésének lázas izgalma, messziről egy tengerszemnek nyugodt tükre, de mélyében szüntelen harc és tektonikus zavar. Kikerekítve cso-

* GAÁL Gábor irodalmi értékelését jellemzi, hogy az erdélyi irodalom tizenhét esztendejének seregszemléje alkalmából csak két erdélyi író munkáját tartja értékállónak. Szilágyi Andrásét és a Nagy Istvánét. („Az egész tizenhét évből csupán két regényre lehet rámutatni, (Szilágyi András: Uj Pásztor és Nagy István: Nincs megállás), amely az itteni életközeli valódi ízeiből csurrant, az egyik havas-pásztori, a másik kisvárosi, kispolgári talajból. Ezek a könyvek azonban egyedül állanak“). Szilágyi András kolozsvári orvos szociális tartalmu regényének fel-feltünetező írói erényeit elhomályosította stílusának felesleges exhibicionizmusa. Egyébként ő is „egykönyves“ ember, irodalmi tevékenységét az egész kisebbségi korszakban más munka nem őrzi. Nagy István kétségtelenül figyelemreméltó munkásíró — pályája most van emelkedőben — de kiemelni őt Szilágyi Andrásal együtt és visszasülyesztetni az erdélyi irodalom más reprezentatív termékeit az erdélyi „stílmantika“ színvonalára, jellemzően mutat rá a világnézeti kritika egyoldalúságára. Ezt az egyoldalúságot különben konzervatív oldalon is látjuk. Az egyébként jószemű György Lajos 1923-ban Gyallay Domokosban látja a „leginkább és a legigazibban az erdélyi író, akinek felfogásában az irodalom a szenvedő magyarság lelki ügye“. Nyirő Józsefről ugyanakkor csak annyit írt, hogy „költői színekben bővelkedő, nagy erejű író, aki néhány monumentális rajtot készített már a székely néplélekről. Túltengő lirizmusa és a székely népléleknek egészen kivételes gazdag ismerete azonban rásúlyosodik elbeszéléseire, amelyek így nehéz olvasmányokká szélesednek és ritkán tudnak zavartalan esztétikai hatást keltetni.“ Nyilvánvalóan ezek a kritikusok csak irodalmi felfogásuk alátámasztására igazolásképpen helyeznek előtérbe egy-egy nevet és távolról sincsenek olyan lesújtó véleménnyel a többi írókról, akik azonban az összehasonlítás következtében akaratlanul is a rövidebbet húzzák. De az ilyen kritikai megnyilatkozások nyilvánvalóvá teszik az Erdélyben uralkodó kritikai felfogásoknak nem egyszer áthidalhatatlan különbözőségeit.

dás és termékeny korszak, amilyenhez hasonló már nem fog ismétlődni kisebbségi életünkben, az út nem vezet tovább fel-felé. Minden okunk megvolt saját vállunkat veregetni, ez azonban nem mentette fel a természetüknél fogva nyugtalankodókat, hogy rá ne eszméljenek irodalmunk végzetes hiányzására: nincs kritika és nincs kritikus.

Kritikai hang — belülről

Tisztázzuk a fogalmakat. Mit értsünk azon, hogy nincs kritikus? azon, hogy nincs kritika?

Ha a kritikátlanság hiánya annyit jelent, hogy egy irodalmi életben az irodalmi alkotások vadul tenyésznek, mint egy elhagyott parkban, amelynek nincs gondos kertésze, aki nyessen és gyomláljon, akkor az erdélyi tollforgatói rend végzetes ellenmondásba került volna önmagával. Ha pedig azt mondjuk, hogy az erdélyi irodalmi életnek éppen az első decennium alatt nem volt meg az emelkedett szellemű és a mértéket tudó bíráló egyénisége, akkor mit szóljunk a második decennium idején, amikor lankadni kezdett minden tervgazdálkodási szándék, a népszerűségétől elbódított íróhoz a bírálat szelid vesszejével nem mert közelíteni senki emberfia és amikor a jobbak és lelkiismeretesebbek úgy emlékeztek vissza a két első irodalmi korszakra, mint a kritikai tevékenység virágzására, amelyhez viszonyítva minden izgás-mozgás csak mélységes csendnek tetszik? Nem inkább azt lehet-e mondani, hogy ezekben az előző korszakokban túlon túl sok volt a bírálat, hiszen minden erdélyi író irodalom-politikus volt, nem elégedett meg azzal, hogy művében önmagát valósítsa meg és pars pro toto az egész szellemség nevében hadakozott, ankétozott és vitatta saját szempontjait? Végére is ezekben az előző korszakokban éltek Osvát Kálmán és Kuncz Aladár, akiket a második évtized nem tudott pótolni és a belső anarchia óráiban visszasírt. A másik oldalon is az élénk irodalmi harcok idején izmosodott meg a György Lajos és Kristóf György által képviselt konzervatív kritika is, amely már a későbbi korszakban fegyverszünetet kötött az erdélyi irodalommal és általánosabb jellegű munkaterületet keresett. Mi váltotta ki mégis azt a jellegzetes kritikai hangot, azt a szokatlan ellenérzést, amely nem a jobboldali Kristóf György, vagy a baloldali Gaál Gábor oldaláról jött, hanem középről fakadt ki, a helikoni írók környezetéből?

Említettem, hogy a Helikonon belül is az írói magatartásnak különböző hangjai voltak és szelid formában ennek a helikoni tanácskozásiokom is hangot adtak. A különböző nézetek szerencsés összefoglalója Kuncz Aladár volt, akinek erdélyisége annyit jelentett: európai irodalmat kell csinálni az erdélyi lényeg tudatos kihangsúlyozásával. Az erdélyi irodalomban

nem voltak olyan „iskolák“, mint más irodalomban. Nem alakult ki egy olyan irányzat, amilyennel például a Nyugat jelentkezett, új esztétikával, a formák széttörésére irányuló új forradalmi törekvésekkel. Még egyetlen írónk övréja sem alakult ki annyira, hogy munkásságának epigonjai lehessenek. Az irodalmi munka formáját, mértékét utánzásraméltóan nem az író szabta meg, hanem a kritikusnak, ezuttal Kuncz Aladárnak kétségtelenül nagy tekintélye. Ha Kuncz Aladár életben marad, alighanem a Helikon és magának az erdélyi irodalomnak kibontakozása is az írói rátermettség ismervén túl valamilyen pozitív irányban terelődött volna. Kuncz bizonyára, ha egyelőre mást nem, de azt elérte volna, hogy tehetséges írónk ne kezdjék csalhatatlannak érezni magukat, ne kábítottassák el magukat hizelgő „csacsenerek“től és ha valaki erősebb bírálati hangot alkalmazott volna, ne véljenek e mögött személyes sérelmet felismerni. Nyilvánvalóan a Helikon, illetve a Szépmíves Céh kiadásában nem jelentek volna meg olyan munkák, amelyeknél éppen a gondos lektori kéz egyengető munkája hiányzott.

Ha az erdélyi kritikáról beszélünk, akármilyen vonatkozásban, minden eszmélkedés a Kuncz Aladár személye körül forog és minél inkább haladtunk előre az időben, annál inkább kitűnt, hogy a műbírálat nem cselédje a műnek, hanem sok esetben a gazdája. Kuncz Aladár 1931 tavaszán halt meg, de betegsége már az előző esztendőben kikapcsolta az aktív munkaköréből. Posthumus munkája a Fekete Kolostor, zárköve volt annak a korszaknak, amelyet az erdélyi irodalom „virágzási“ korszakának jelöltünk meg. Ez a csöndesen mosolygó bölcs is megérezte, hogy valami nincs rendjén, de nem szólott, nem cikkezett, mert a helikoni egység érdekében fontosabbnak tartotta a békét, mint a pártoskodást. És hogy éppen az ő folyóiratában jelenhetett meg az az éles kritika, amelyre egyformán vérszemet kapott a jobboldal meg a baloldal is, egyrészt abból a felelősségteljes érzésből fakadt, hogy hangot kellett adni az elégedetlenségnek, másrészt pedig teret kellett biztosítani annak a fiatalembernek, aki a frontnemzedék és az új nemzedék határmesgyéjén áll és akinek tehetsége, írásmódjának eredetisége azt a látszatot ébreszti, hogy ő lesz az elkövetkezendő évek irodalmi csillaga.

Ez a fiatalember, az első helikoni „pártütő“ *Tamási Áron* volt.

Tamási Áron nem rég jött haza Amerikából, ahol két esztendőt töltött, mint bankhivatalnok. Első nagy könyve a „Szűzmáriás királyfi“ volt, de már „Lélekindulás“ című saját kiadásában megjelent elbeszélő-kötetére is fel kellett figyelni. A „Szűzmáriás királyfi“ műfajnélküli írás, regény és dráma között, székely hitrege. A közönség hűvösen fogadta, nem értette meg ezt a hangot, előbb meg kellett szokni, mint Kodály vagy

Bartók muzsikáját. A kritikusok véleménye is megoszlott. Os-vát Kálmán még így ír róla: Mint gondolati munka a túlzásba vitt irodalmi és publicisztikai székely kultusz magtalan gyümölcse.“ Makkai Sándor azonban hosszabb tanulmányában megállapítja: „Az első nagyobb erdélyi könyv, amely a mából a mához szól, témájában, nyelvében, egész mivoltában sajátos erdélyi és pedig székely lélekkel, anélkül, hogy erdélyisége és székelysége csak kuriozitás, tájszólás, vagy provinciálizmus lenne.“

Valóban így is volt. A jobsorsra érdemes Szini Lajos „nyüszkölései“, Földes Annie, Sebesi Samú, Gyallay Domokos, hol néprajzi zamatú, hol anekdótázó székelyeskedése után Nyirő József csodálatos természetlátó novellái mellett az első igazi művészhang. Vajjon *igaz* is, ez a székelység? Ezt a székelységet, ezt a néplátást előbb el kellett fogadtatni, rá kellett kényszeríteni a közönségre és ez Tamási Áronnak későbbi novelláival, az Ábel-triológiával teljes mértékben sikerült. De akkor-tájt csak nyugtalanságot és kételyt árasztott maga körül. A konzervatív kritikusok gunyolódtak, Kristóf György azt írta, hogy Tamási Áron „el van intézve“. Egyesek a nyelvezetét tartották hamisnak. Jancsó Benedek mondotta nekem Budapesten, hogy sem Tamási, sem Nyirő nem tudnak székelyül. Mintha perdöntő lenne, hogy azt a nyelvet, amelyet az író át-stilizál, mindenben azonosítjuk a nép nyelvével. Ha az író el-fogadtatja velünk, akkor nyert ügye van. Salabakter-munka vitázni, hogy Móricz Zsigmond nyelvezete az Erdély-triológiá-ban megfelel-e a tizenhetedik század erdélyi nyelvének. Tamási Áron Nyirővel egyetemben *ezt* a székelységet tették hitelessé, így hatolt be a székelység az anyaországi köztudatba is.

Amilyen nyugtalanságot keltett Tamási, mint író, éppen olyat, mint irodalom-politikus is. Cikke, amely külön viharzást keltett, a mai erdélyi magyar író hivatásáról szólott.* Többek között ezeket mondotta:

„A panaszom nem az, hogy történeti regény van-e egyálta-lában a világon, bár sohasem tartottam legszűzibb feladatok-nak a mumiák költegetését. Nekem az a betegség fáj, amely a történeti regények takarója alatt egyre terjed a várban. Én egy

* Nem pillanatnyi nekibuzdulás volt ez Tamási részéről. **Ami itt fel-tűnő az, hogy egy helikoni író a belső és külső támadások keresztútjében A nyilvánosság előtt, sőt éppen magában a munkaközösség folyóiratában mer ujjat húzni egy a közösség által kodifikált elvvel.** Pro domo már voltak csendes összetűzések. Kialakult a szerény ellenzék, amelyhez ma-gamat is odaszámítottam. Szentimrei, Nyirő szintén velünk tartottak. Helytelenítettük hogy a szellemi ügy nem a testület kezében van és nem is Kuncz Aladár kezében, hanem a céh irodája dönt és emel. Ez a visszás helyzet készítetett engem is, meg Nyirő Józsefet is, hogy felszó-lítsuk a céhet: vagy engednek nekünk is, akik a céh alapítótagjai és na-gyobb számú részjegy tulajdonosai vagyunk, beleszólást a céh dolgaiba, vagy pedig mondják ki nyíltan, a céh nem az írók tulajdona, hanem az

hősi korszak megindulását álmodtam erre az időre, tikkadt hegyeink közé. Már pedig ki az a fantasztikus ember, aki hinni meri, hogy egy irodalmi hőskorszak olyan történeti regényekkel indul, amelyeket magyarul írtak a háború óta. Tagadom, hogy ez az igazság és bátorság nyílt és elszánt követése. Hol van az a megtisztító harc, amely ugyanúgy szembeszáll a kormányok sötét ténykedéseivel, mint a magunk felelőtlen elemeivel és „álalkotmányos“ csoportjaival? Nem látszik sehol ez a szellemi hadviselés. E helyett folyik tovább, ami tíz esztendő alatt folyt: apró kalandozások a divat, a siker, a megalkuvások felé...”

Majd így folytatja:

„Hiába kerülgetem, mert végre ki kell mondani a keserű szót: itt országos bajok vannak... Az anyaországi és az erdélyi új irodalom között lényegében véve semmi különbség nincs. Sem a mondanivalóban, sem formában, sem hangban, sem próbálkozásban. A tízéves erdélyi termésben alig találhatók egy könyvet, amelyet csak erdélyi ember és csak a háború után tudott megírni. És mégis hányszor és milyen sok helyen zengett a dicsekvés: az erdélyi irodalom emelkedettebb, tisztább, emberibb. Miben emelkedett fel? Talán honoráriumban? Miben tisztább: talán az irodalmi analfabéták garázdálkodásában? És miben emberibb? Talán az alattomos áskálódásokban? Nem. Még ezekben is egyformák. És egyformák abban a pizsmogásban, amellyel óvatosan és legtöbbször hátmögötti gondolatokkal az olvasó elé tartják az életet.”

„Ugy csináljuk az irodalmunkat is, mint a politikánkat, régi magyarosan, arisztokratikusan, a valóság megvetésével. *Nem titkolom: csak a fiatalokban van némi reményem.* A különbség, a kínai fal nem Kolozsvar és Budapest között, hanem az öregek és a fiatalok között van. Egyetlen pillanat is elég arra, hogy meg lehessen állapítani: ma a fiatalok jelentik az új Erdélyt és a fiatalok jelentik az új Magyarországot is. És az öregek nem jelentenek semmit? De igenis, ők a monarchiát jelentik, amely elmúlt. Nekem azonban Erdély a fontos. Essék hát közénk az igazság: *az erdélyi magyar írók 90 százaléka a mai napig nem ismerte fel Erdélynek, mint irodalmi erőnek a*

íróktól független betéti társaságé, ebben az esetben fizessék vissza részjegyeinket a Zágoni Istvánéval és a Paál Árpádéval együtt, akik ugyan nem helikoni tagok de fokozottabb mértékben részjegytulajdonosok, mint az irodának hangosai. Látszólagosan nálunk anyagi vonatkozású dolgok játszottak közre, de az **igazi** ok, hogy több rendszerességet, kiadói lendületet, frissiséget kívántunk belevinni a munkáinkba, nem is szólva más elvi természetű kifogásokról, amelyeket Tamási Áronnal, Szentimreivel együtt Bánffy Miklós kolozsvári lakásán külön is megtárgyaltunk. Eredmény nélkül. Ennek szövegményeként robbant ki Tamási Áron cikke, amelynek az az érdekessége is volt, hogy **öregeknek minősíti a frontnemzedék tagjait** és megvillantatta a fiatal nemzedékbe vetett reményét.

hívását. Fájdalom, Erdélynek szószólói kevesen vagyunk. Ha igazságos akarok lenni, meg kell mondanom, hogy tíz esztendő alatt az irodalom kormánykerekénél még nem láttam olyan embert, akire rá tudtam volna mutatni kitörő örömmel: ime ez az, akit vártunk. Kezdve Osváttól Áprilyig, még mindig nem volt magvető kézben az erdélyi irodalom irányítása, mert nem elég álprófétaság, vagy irodalmi műveltség ahhoz, aki feláll ilyen magaslatra. Innen egészséges és bátor, izzó és mégis medrettartó faji és mégis emelkedett közszellemet kell fujni a föld felé. *Talán Benedek Elek lett volna az egyetlen, aki ezt megtehetné volna.* Neki azonban nem jutott Erdélyben irányítói szerep. Ugy látszott sokszor, hogy éppen azért nem, mert alkalmas erre.“

Ha a szavakat egyenként helyezük mérlegre, úgy Tamási Áronnak nem volt igaza, mert halálos vétek lett volna elhallgattatni azokat az írókat, akik történetesen más témakört választottak, mint ő. De a szent elégedetlenség mindig jogosult, enélkül nincs lendület, nincs továbbfejlődés. Tamási a részletek megítélésében elhajtotta a súlykot, de *mélységesen igaza volt akkor, amikor íróársait önkritikára serkentette.* Osvát elköltözése után túl nagy gyöngédséggel viseltettünk egymás dolgai iránt. A jobboldali kritika plágáit nem vettük figyelembe. Értetően, mert ez a kritika szemelláthatóan nem volt képes az alkotás műhelytitkaiba belehatolni. A baloldali kritikát, amely világszemléleti egyoldalúsággal állított műveket mérce alá, hasonlóképpen megérthető jogosultsággal utasította el magától az író. A kritikai hangot tehát magának az írónak kellett végre megütnie.

Változások a sajtóban.

A szellemi élet kicsiráztatásában a kisebbségi sajtó már távolról sem tölti be azt a szerepet, amit a hősi korszakban. De miután az írói egyéniségek jelentékeny csoportja egyben újságíró, vagy publicista, a sajtó már ezért is változatlanul szót kér az erdélyi szellemi élet irányításában.

Az erdélyi eszmeváltások történetéhez hozzájárul a kisebbségi sajtónak váratlan átcsoportosulása. A legjelentősebb változás, hogy a Keleti Ujságot otthagyták székely munkatársai és egy új napilappal, az Ujság-gal próbálkoztak meg. E változásokról már fentebb megemlékeztünk. A Keleti Ujság, hogy pótolja a hiányt, felelős szerkesztőnek Szász Endrét, az Ellenzék eddigi felelős szerkesztőjét hozta a lap élére. De a Keleti Ujság régi lendületét nem tudta visszaszerezni. Az Ujság sem boldogult. Az előbinek az volt a baja, hogy kivonták belőle azt a szellemi erőt, amely eddig a lap politikai színezetét biztosította, az utóbbi baja, hogy nem volt tőkeerős, hiányzott be-

lőle az üzleti szellem. Mindkettőnek külön ártott a hanyatló gazdasági konjunktúra is. Az Ujságot később átvette az Ellenzék, de néhány hónapi kísérletezés után megszüntette. Miután Szász Endre távozásával nem volt az Ellenzéknek szerkesztője, Szentimrei Jenő személyében találták meg azt a férfiút, akinek tevékenysége nagyban elősegítette az Ellenzék érvényesülési becsvágyait. E lap másik nagy erőssége Krenner Miklós volt, aki most már átköltözött Aradról és végérvényesen az Ellenzék főmunkatársa lett.

Közben a Lapkiadó r. t. is megunta a lapcsinálást és eladta a lapot a Magyar Pártnak. Az eddigi ellenzéki lapból így „hivatalos” lap lett. A Keleti Ujság új gazdái a régi szerkesztőségi gárdából átvették Szász Endrét és e sorok íróját, a megszűnt Ujság szerkesztőségéből Zágoni Istvánt és Nyirő Józsefet. Paál Árpád és Kacsó Sándor állástalanok maradtak. Kacsó leköltözött Brassóba, ahol rövid idő múlva előbb a Brassói Lapok munkatársa, majd később, amikor Fúzi Bertalan betegsége miatt távozni kényszerült, ő lett a lap felelős szerkesztője. Paál Árpád is elhelyezkedett. A Nagyváradon létesült jobboldali Magyar Lapoknak lett a főszerkesztője. A régi Keleti Ujság igazgatója, Weisz Sándor, aki még nemrégiben a politikai életben is szerepet játszott, — Nagyváradon magyarpárti programmal képviselőnek választották, — teljesen visszavonult, Kádár Imre pedig Seres József ujságíróval új napilappal kísérletezett, továbbra is orgánumot akarva biztosítani a Magyar Párt ellenzéki szárnyának, de lapja, amely Bukarestben nagy tetszéssel találkozott, csakhamar elvérzett a magyar közönség közönye következtében.

Most már az erdélyi magyarságnak négy országos lapja is volt. A *Keleti Ujság*, mint pártlap. Az *Ellenzék*, a Bánffy-csoport lapja. A *Brassói Lapok*, amely eddig elé, mint minden erdélyi magyar lapnál sovénabb lap, igyekezett széttörni a vidékiesség kereteit, most annak az ürnök betöltésére vállalkozott, amelyet a szabadelvű Keleti Ujság hagyott maga után. A Brassói Lapok magánvállalkozás volt. Grünfeld József nyomdatulajdonos alapította, majd veje, Káhána Bernát vette át, aki rendkívüli leleményességgel tornyozta fel a lapot akkor is, amikor a nemzeti köztulajdonban álló lapok a gazdasági válságban még nagy hinterlandjuk mellett sem tudtak boldogulni. A *Magyar Lapok*-at a szatmármegyei rom. kat. püspökség alapította. A Magyar Lapok beindítása már kisebbségi szellemi életünknek harmadik korszakára esik.

A kisebbségi lapoknak e váratlan *chassé croisé*-ja, más tánc lépésekre ösztökélte a kisebbségi politikai közvéleményt. Most néhány esztendeig igen aktív a kisebbségi pártélet és ez a túlon túl elpolitikásított napisajtó tevékenységének tudható be. E lapok hasábjain már csak halk szóval jelentkezik a tiszta

irodalom. A még alig észrevehető gazdasági válság a lapoknál legelsősorban a tárcarovatot némította el, a kiadóhivatalok költségvetéséből már mi sem futott versekre és novellákra. A válság következtében a jól megalapozott ujságírói fizetések is meginogtak és míg a hősi korban és a huszas évek végéig az ujságírói pálya társadalmi rang is volt, hova-tovább kezdi elveszíteni minden vonzóerejét.

De maga az ujságírói szervezkedés e korszakban sem landad és a kar egyetemes céljait szolgáló intézmény tekintélye töretlen. Az ujságírószervezet 1927-ben díszes kiállítású évkönyve jelentkezik a könyvpiacra. Az Ujságíró Almanachot Kuncz Aladár szerkeszti, grafikai kiállítását Kós Károly végezte. Ebből az évkönyvből megtudjuk, hogy a szervezet hat tagozatot létesített, Brassóban, Kolozsváron, Aradon, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Szatmáron és Temesváron. Az 1925. évi kongresszus elnöknek dr. Paál Árpádot választotta meg, akinek rövid elnökösködése után Krenner Miklós következett, az ügyvezetői alelnöki állást Kádár Imre töltötte be, utódja később Zágoni István lett.

A Kuncz Aladár szerkesztette irodalmilag is értékes Almanachnak kiadásával kezdőlépés történt egy ujságíró-szanatórium létesítése érdekében. Nagy általánosságban a szervezet azt a programot követte, amelyet még létesítése évében megjelölt. Igyekezett tovább fűzni a szálakat a román ujságíró társadalom felé, abban a meggyőződésben, hogy ezzel csak használ a magyarságnak. Az idők azonban megváltoztak Bukarestben. A liberális párt visszajöttével következetesen sovén nemzeti irányzat vezérelte a többségi közéletet és összetörte az amúgy is gyöngye bordázatú román szabadelvűséget, noha ez eddig is erős nacionalizmussal kendőzte magát. Soha el nem felejthető történet, hogy amikor a bukaresti és regáti ujságíró-szervezetek nagynevű kiküldöttei Kolozsvárra érkeztek, hogy a kisebbségi ujságíró-szervezettel országos sajtószövetség megteremtéséről tárgyaljanak, már a pályaudvar fogadótermében diákok zavarták meg Bacalbasa elnöki beszédét és később neki, Costa Foru volt miniszternek, Eftimiu ismert írónak, Constantin Milének a Fehér Bárány szálloda tetőzetén kellett menekülnie a vérszomjas román diákok inzultusai elől. A románság és magyarság között a viszony egyre rosszabb lett, a diákság „jos cu humanitarism“ jelszava elsősorban az ország nemzeti kisebbségeit ostromozta. A magyar és a román ujságírói kar együttműködéséről a harmincas évek elején már szó sem lehetett. Előző években még büszkélkedett a kormány, hogy a kisantant sajtókonferencia tagjai közé behelyezte a kisebbségi sajtó jóhiszemű kiküldötteit, de később ezek is tüntetően elmaradtak. Vége lett a jóbarátságnak. Következtek a szabadjegyek fokozatos megvonásai, az élénkülő sajtóperek, mind-mind tüne-

tei az ország politikai konszolidációja reménytelenségének.

Bebizonyosodott, hogy tízéves együttlétünk alatt a románoknak egyáltalában nem sikerült belepillantani a magyarság lelkébe. Némi enyhülést csak a Maniu-kormány hozott, amely 1928-ban került uralomra és megint visszaállította a magyarság részére azt a parlamenti számarányt, amelyet az Averescu-kormány idején elért. De az erdélyi magyarság így is képtelen volt a kormányzatok farizeusságai miatt ellentéteit Bukaresttel megoldani, nemzetközi utakat vett igénybe. A telepések ügyében és a magánoktatási törvényjavaslattal szemben a Népszövetséghez fordult, a képmutatásnak e még mesteribben öszszehangolt zenekarához. Az erdélyi magyarság kiküldte képviselőit, Balog Arthurt és Jakabffy Elemért a genfi kisebbségi konferenciákra is, de hát a kisebbségeknek mindenütt berekesztett ajtóit ott sem lehetett fölfeszíteni. Megint csak az a tudat erősödött meg bennünk, hogy sorsunk javulása csak az általános európai légkör enyhülésével érhető el és hogy akármilyen kormány jön, legfeljebb csak toldozgatjuk-foltozgatjuk sérelmeinket és ha egyik-másik kívánságunkat el is érzük, helyükbe azonnal száz új fakad. *A romániai közállapotokra mi sem jellemzőbb, hogy még a béke tizedik évében is csak ostromállapottal lehetett kormányozni.* Közsabadságok? Az utódállamok törvényei gyönyörűek voltak — papiron. A román alkotmány kimondja az egyesülési szabadságot, viszont a jogi személyiségről szóló törvényével minden egyesülési szabadságot illuzióriussá tesz. Kimondja, hogy az oktatás szabad, de a magánoktatási törvény guzsba köti a kisebbségek szellemi életét. Népakaraton nyugvó parlamentárizmust ígér, de a romániai választások a leghirhedtebbek egész Európában.

E korszaknak csak egyetlen szelepe van, hogy már most ne történjék Romániában kázánrobbanás: a kedvező gazdasági konjunktúra. Bratianu Vintila néhány évig ipari konjunkturát fejleszt ki és Románia aranyországgá válik. *De csak a többség és nem a magyar kisebbség számára,* mert a magyar társadalomnak nem voltak nagyiparosai, hatalmas tőkés fatermelői, akik a pénzügyi kormányzat „prin noi înșine“ védvámval fűszerezett rendszerét kihasználhatták volna. Fokozatosan elszegényedtünk, fiaink újabb kereseti ágakhoz nem jutottak, aminek egy kicsit magunk is okai voltunk, mert az erdélyi politika megfélemedezett a belső kiépítésről, gazdátlanul hagyta a magyar bankéletet, nem alkotott szövetkezeteket, hiába próbálkoztak meg egyes magyar politikusok a Magyar Párt kebelében új módszerek alkalmazásával. Hadd említsük meg e helyen azt az egyetlen nagyvonalú ellenzéki mozgalmat, amely a Magyar Párt életében e korszakban legeredményesebben kecsegtetett: egy más szellemi alkatú kisebbségi politika elindítására. 1926-ban történt, hogy többek unszolására, Krenner Miklós

Aradon 50—60 kisebbségi politikust, tagozati korifeusokat is beleértve, közös értekezletre hívott össze. Körlevelében többek között ezeket a jellemző kijelentéseket tette meg: „Meggyőződésem, hogy az erdélyi magyar politika nem magról, hanem dugványról nőtt fel. A széles tömegek lelkesége nem jut benne igazi érvényhez, a magyar szervezet gyökérzete általában nem eléggé szétágazó és így táplálása is fogyatékos. Hítem, hogy a Magyar Párt vezetősége nem tükrözi pontosan a kisebbségi magyar nemzet rétegződését és idegducait, azért nincs elegendő súlya és hatásos politikája. Aki benne van, kétségtelenül tisztos töredék megfelelő képviselője, de sajnos nélkülözi azok egész közreműködését, akik szintén beléje valók. Megállapítom, hogy a Magyar Párt kissé jobbra tolódott el, holott egy szárnyat sem szabad szolgálnia és csak akkor nevezhető igazán egységesnek, ha közös alapzatra hoz minden védő nacionalizmusra és kisebbségi alkotómunkára elszánt elemet. *A román közélet különös nehézségei között csak egy Magyar Párt lehetséges*, de ennek szigorúan középúton kell haladnia, amely a haladó polgári gondolkozásra is kitérül. A paraszt, az iparos, a kereskedő, a szellemiség lelkéből éppen úgy merít, mint a szigorúan történeti osztályok életképes hagyományaiból. Meggyőződésem, hogy a belső erő hiánya miatt a kisebbségi politika nem elég hatályos az uralkodó nemzet felé és saját tömegei irányában.“

Ezt az úgynevezett „reform-csoport“ mozgalmat tehát a szellemiség egyik embere indította el és a körlevél hanghordozása is elárulja, hogy most a szellem érintkezést keres a politikával. Valóban, azok között, akik az emlékezetes értekezleten helyet foglaltak, nagyszámú intellektuel is résztvett, hogy csak *Zima Tibor, Zágoni Dezső, Kós Károly, Tabéry Géza, Ceglédy Miklós* neveit említsem. Résztvettek rajta mágnások, földbirtokosok, egyházi férfiak, ügyvédek, földészek és kisiparosok. A reform-csoport és a Magyar Párt között nagy összetűzések voltak. Az ellentéteket a gyergyószentmiklósi nagygyűlés látszólag kiegyenlítette, de a reform-csoport munkásságának eredménye nem volt, mert magában a csoportban állott be a szakadás. Kós Károlyék otthagyták a csoportot és elhatározták, hogy Szatmáron új Magyar Pártot alakítanak. De Kós Károly, a vezér, akinek a programbeszédet el kellett volna mondani, otthagytott papot-csapot és elment templomot építeni. A Magyar Párt egyetlen komoly belső ellenzéke tehát összeomlott.

Haladtunk tovább a magunk keserves útján. A konjunktúra után jött a dekonjunktúra, mi kisebbségiek ezt is jobban éreztük, mint a többség. A román dekonjunktúra e korszaknak a végén jelentkezik, a kormányzat nemzetközi kölcsönök után szaladgál. A világválság minden pusztító hatásával 1931-ben köszönt be.